

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΦΛΩΡΙΝΑΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ

**Η ΕΙΔΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΙΣ
ΑΡΧΕΣ ΕΩΣ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΗΣ ΚΑΛΟΓΕΡΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ

ΦΛΩΡΙΝΑ

ΙΟΥΝΙΟΣ 2020

Φύλλο Εξέτασης

1. Ε
πόπτης:.....

Βαθμός:.....

Υπογραφή: Ημερομηνία:

2. Δ
εύτερος Βαθμολογητής:.....

Βαθμός:.....

Υπογραφή: Ημερομηνία:

Γενικός Βαθμός: -

Ο/η συγγραφέας βεβαιώνει ότι το περιεχόμενο του παρόντος έργου είναι αποτέλεσμα προσωπικής εργασίας και ότι έχει γίνει η κατάλληλη αναφορά στις εργασίες τρίτων, όπου κάτι τέτοιο ήταν απαραίτητο, σύμφωνα με τους κανόνες της ακαδημαϊκής δεοντολογίας.

Υπογραφή:

Ημερομηνία:

Contents

Περίληψη	5
Abstract	6
Πρόλογος	7
Εισαγωγή	8
1. Η ΕΙΔΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΔΙΕΘΝΗ ΧΩΡΟ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 18 ^ο -19 ^ο ΑΙΩΝΑ ...	10
1.1. Ευρώπη.....	10
1.1.1. Αμερική.....	12
1.1.2. Σοβιετική Ένωση	13
2. Η ΕΙΔΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΔΙΕΘΝΗ ΧΩΡΟ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΕΩΣ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 20ΟΥ ΑΙΩΝΑ.....	15
2.1. Ευρώπη.....	15
2.1.1. Αγγλία.....	15
2.1.2. Γερμανία.....	17
2.1.3. Αμερική.....	18
2.1.4. Σοβιετική Ένωση	19
3. Η ΕΙΔΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΕΩΣ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 20 ^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ.....	21
3.1. Γενική Ιστορική Αναδρομή στην Ελλάδα.....	21
3.2. Ενεργοποίηση του κρατικού και ιδιωτικού ενδιαφέροντος για τα Άτομα με Ειδικές Ανάγκες την περίοδο (1900-1950)	23
4. Η ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗ ΣΤΗΝ ΕΙΔΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (1900-1950).....	26
4.1. Στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση	26
4.2. Στην Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση.....	27
4.3. 1900-1945: Μία περίοδος μικρής αλλαγής.....	28
4.4. Παρεμβάσεις του κράτους: Ανάγκη για διαμόρφωση ειδικών σχολείων	29
5. ΙΔΡΥΣΗ ΕΙΔΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ	30
5.1. Το «Πρότυπον Ειδικόν Σχολείον Αθηνών» (Π.Ε.Σ.Α.).....	30
5.2. Ο «Οίκος Τυφλών»	31
5.3. Ο «Οίκος Κωφαλάλων»	33
5.4. Η Ελληνική Εταιρεία Προστασίας και Αποκαταστάσεως Αναπήρων Παίδων (ΕΛ.Ε.Π.Α.Π.).....	35

6. ΕΙΔΙΚΟΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΙ.....	37
6.1. Ρόλος Ειδικών Παιδαγωγών.....	37
6.1.1. Ρόζα Ιμβριώτη.....	37
6.1.2. Ειρήνη Λασκαρίδου (1898-1958).....	41
6.1.3. Καλαντζής, Κωνσταντίνος Γ., 1911-1988.....	43
6.1.4. Αλέξανδρος Δελμούζος.....	46
6.1.5. Δημήτρης Γληνός.....	47
6.1.6. Εμμανουήλ Λαμπαδάριος.....	49
Ελληνική Βιβλιογραφία.....	51
Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία.....	53

Περίληψη

Η παρούσα εργασία αναφέρεται σε μια αναλυτική περιγραφή λειτουργίας και οργάνωσης του επιστημονικού κλάδου της Ειδικής Αγωγής στην Ελλάδα την περίοδο από τις αρχές έως τα μέσα του 20ου αιώνα (1900-1950). Αρχικά, παρατίθεται μια σύντομη ιστορική ανασκόπηση της Ειδικής Αγωγής στο διεθνή χώρο (Ευρώπη, Αμερική, Σοβιετική Ένωση και Αγγλία) την δεκαετία 1700-1800 και ακολουθεί η περίοδος που μας αφορά στην συγκεκριμένη εργασία δηλαδή από τις αρχές έως τα μέσα του 20ου αιώνα για τις προαναφερθείσες χώρες και πιο συγκεκριμένα στην Ευρώπη για τις χώρες (Αγγλία και Γερμανία). Έπειτα, η εργασία συνεχίζεται με το κυρίως θέμα σε μια γενική αναδρομή στην Ελλάδα, στην ενεργοποίηση του ενδιαφέροντος τόσο του κράτους όσο και των πολιτών στην ένταξη των Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες (Α.Μ.Ε.Α.) και την εκπαίδευση των παιδαγωγών σε ζητήματα ειδικής αγωγής. Στη συνέχεια, αναφέρεται ο ρόλος των σχολικών μονάδων ειδικής αγωγής αλλά και βιογραφικά στοιχεία σημαντικών παιδαγωγών, με έμφαση στη συνδρομή τους για την ανάπτυξη της ειδικής αγωγής, στο πρώτο «μισό» του 20ου αιώνα. Τέλος, αναλύεται ο ρόλος και τα έργα ορισμένων σημαντικών ειδικών παιδαγωγών στην Ελλάδα στο παραπάνω χρονικό διάστημα.

Λέξεις κλειδιά: Ειδική Αγωγή, ειδικός παιδαγωγός, σχολικές μονάδες ειδικής αγωγής.

Abstract

The present thesis refers a detail description of the operation and organization of the scientific branch of Special Education in Greece during the period from the beginning to the middle of the 20th century (1900-1950). Initially a brief historical overview of Special Education is given in the international arena (Europe, America, Soviet Union and England) in the 1700s and 1800s, followed by the period from the beginning to the middle of the 20th century for the aforementioned countries and more specifically in Europe for countries (England and Germany). Then, thesis continues with the main topic in a general review in Greece, in the activation of the interest of both the state and the citizens in the integration of People with Special Needs), the training of educators in matters of special education. Then, the special schools are displayed, the role of special education schools is mentioned but also biographical data of important educators, with emphasis on their contribution to the development of special education, in the first "half" of the 20th century.

key words: Special Treatment, special educator, special education schools

Πρόλογος

Κατά την διάρκεια των σπουδών μου στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης στο Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας που στεγάζεται στην Φλώρινα, το ακαδημαϊκό έτος 2019-2020 κλήθηκα έπειτα από συμφωνία με τον επόπτη καθηγητή μου κ. Τρύφωνα Μαυροπαλιά να εκπονήσω την παρούσα εργασία με θέμα: «Η Ειδική Αγωγή στην Ελλάδα από τις αρχές έως τα μέσα του 20ου αιώνα».

Ο λόγος που επέλεξα το συγκεκριμένο θέμα οφείλεται στο γεγονός ότι επιθυμώ να διευρύνω τις γνώσεις μου σχετικά με την ειδική αγωγή και τα άτομα με ειδικές ανάγκες της συγκεκριμένης περιόδου (αρχές έως μέσα 20ου αιώνα), όπως επίσης να αποκτήσω γνώσεις όσον αφορά την ειδική αγωγή στον διεθνή χώρο. Τελευταίος και σημαντικός λόγος που αποφάσισα να επιλέξω την «Ειδική Αγωγή» προκύπτει από τον βασικό στόχο μου που αφορά την εκπόνηση ενός μεταπτυχιακού σε αυτόν τον τομέα και κατόπιν την εργασία μου σε κάποιο ειδικό σχολείο.

Προτού προχωρήσω στην ανάλυση του θέματος της συγκεκριμένης εργασίας θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς όλα τα άτομα που με βοήθησαν και με στήριξαν να ολοκληρωθεί με επιτυχία η εργασία μου. Πρωτίστως οφείλω να ευχαριστήσω τον καθηγητή της πτυχιακής μου εργασίας τον κύριο Τρύφωνα Μαυροπαλιά του οποίου η καθοδήγηση, η στήριξη και η βοήθειά του συνέβαλαν στην επιτυχή ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας. Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω και στην Β' Επόπτριά μου κυρία Σοφία Ηλιάδου-Τάχου για τον χρόνο που αφιέρωσε να διαβάσει και να την βαθμολογήσει.

Τέλος, οφείλω να ευχαριστήσω την οικογένεια μου και κυρίως τους γονείς μου για την αγάπη και την στήριξή τους όλα τα χρόνια των σπουδών μου, ώστε να πραγματοποιήσω όλα μου τα όνειρα.

Εισαγωγή

Στην Ελλάδα και στις αρχές του 20ου αιώνα ξεκίνησαν οι πρώτες συστηματικές προσπάθειες παροχής Ειδικής Αγωγής σε παιδιά με αναπηρίες. Στην Ευρώπη, και στις ΗΠΑ η συστηματική υποστήριξη παιδιών με ειδικές ανάγκες ήδη είχε ξεκινήσει από το 19ο αιώνα.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη της Ειδικής Αγωγής στην Ελλάδα από τις αρχές του 20ου αιώνα έως και το 1950. Ένας σύγχρονος ορισμός για την ειδική αγωγή είναι ο παρακάτω: «Ειδική Αγωγή σημαίνει ειδικά σχεδιασμένα εκπαιδευτικά προγράμματα συμπεριλαμβανομένων των μαθημάτων Φυσικής, Αισθητικής και Κοινωνικής Αγωγής, προσαρμοσμένα στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τις ικανότητες και τις δυσκολίες του παιδιού. Παρέχεται κατά προτίμηση μέσα στη συνηθισμένη τάξη ή αν τούτο δεν ικανοποιεί τις ανάγκες του μαθητή μέσα σε κέντρο ειδικής αγωγής, σε νοσοκομείο, στο σπίτι ή αλλού και για όσο διάστημα κρίνεται απαραίτητο, σύμφωνα με τα αποτελέσματα που προκύπτουν από τη συνεχή αξιολόγηση του παιδιού» (Πολυχρονοπούλου, 2017, σελ.176).

Η εργασία διαρθρώνεται σε 6 κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στην Ειδική Αγωγή στον διεθνή χώρο κατά τον 18ο-19ο αιώνα, συγκεκριμένα για της χώρες Ευρώπη, Αμερική και Σοβιετική Ένωση που θεωρείται αιώνας της «Θεραπευτικής Αγωγής» και ιδρύθηκαν πολλά ειδικά σχολεία.

Το δεύτερο κεφάλαιο αναφέρεται στην Ειδική Αγωγή στον διεθνή χώρο από τις αρχές μέχρι τα μέσα του 20ου αιώνα. Συγκεκριμένα, στην Αγγλία, Γερμανία, Βέλγιο, Αμερική και Σοβιετική Ένωση που γενικά οι περισσότερες Ευρωπαϊκές Χώρες λειτουργούν με ένα πλαίσιο διαφοροποίησης ειδικών επιστημών.

Το τρίτο κεφάλαιο διαπραγματεύεται το βασικό θέμα της εργασίας που είναι η Ειδική Αγωγή στην Ελλάδα από τις αρχές έως τα μέσα του 20ου αιώνα, έχουν κατασκευαστεί ειδικά ιδρύματα όπως (ο Οίκος Τυφλών, το Εθνικό Ίδρυμα Κωφάλαων, κ.ο.κ.) αλλά και στην ενεργοποίηση του κρατικού ενδιαφέροντος.

Στο τέταρτο κεφάλαιο γίνεται λόγος στην επιμόρφωση των εκπαιδευτικό κατά το έτος 1900-1950 (στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση) όπως επίσης και στην ανάγκη διαμόρφωσης αναμορφωτικών καταστημάτων.

Στο πέμπτο κεφάλαιο γίνεται μια αναφορά στον τρόπο λειτουργίας του «Πρότυπου Ειδικού Σχολείου» (Π.Ε.Σ.Α.), του «Οίκου Τυφλών», του «Οίκου Κωφάλαλων» και στην Ελληνική Εταιρεία Προστασίας και Αποκατάστασης Αναπήρων Παίδων (ΕΛ.Ε.Π.Α.Π.).

Το έκτο και τελευταίο κεφάλαιο αναφέρεται στο ρόλο ειδικών παιδαγωγών της συγκεκριμένης περιόδου (αρχές έως μέσα 20ου αιώνα)

1. Η ΕΙΔΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΔΙΕΘΝΗ ΧΩΡΟ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 18^ο - 19^ο ΑΙΩΝΑ

1.1. Ευρώπη

Ο 18^{ος} και ο 19^{ος} αιώνας θεωρείται ο αιώνας της «Θεραπευτικής Παιδαγωγικής» και οι τομείς που ασχολήθηκαν με αυτήν είναι η Θεολογία και η Ιατρική. Ο Comenius ήταν ο πρώτος παιδαγωγός που επηρέασε τους υπόλοιπους να ασχοληθούν με την Θεραπευτική Παιδαγωγική και που αναγνώρισε ότι είναι σημαντική η αγωγή των «καθυστερημένων ατόμων» (Ζώνιου – Σιδέρη, 1995: 69-80).

Από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα η Θεραπευτική Παιδαγωγική κερδίζει το ενδιαφέρον της κοινωνίας όλο και περισσότερο. Ο Johann Felbiger που ήταν γενικός διευθυντής σχολικής εκπαίδευσης, υποστήριξε την οργάνωση του αυστριακού σχολικού συστήματος, την ισότητα των προβληματικών παιδιών, παρέχοντας μια εγκύκλιο στους δασκάλους, που αναφέρει ότι: «οι αδύναμοι και οι άρρωστοι πρέπει να προσέχονται εξίσου με τους καλούς μαθητές». Πιο συγκεκριμένα να έχουν ίσα δικαιώματα και να μην υπάρχουν διακρίσεις μεταξύ τους. Όπως επίσης να παρέχεται ίση βοήθεια και στους μεν και στους δε. (Ζώνιου – Σιδέρη, 1995: 69-80).

Σε αντίθεση έρχεται η άποψη Villaume για τα μειονεκτικά άτομα, ο οποίος δίνει συμβουλές για την λύση των προβλημάτων και αναγνωρίζει πολλές μειονεκτικότητες των παιδιών. Ο Jean Marc Gaspard Itard υποστήριξε ότι ένα άτομο με χαμηλό δείκτη νοημοσύνης μπορεί να βελτιωθεί αν παρέχεται κατάλληλο παιδαγωγικό σύστημα. Δηλαδή, να βελτιωθούν και να εξειδικευθούν οι παιδαγωγικές μέθοδοι, κάτι που εφαρμόζεται μέχρι και σήμερα, κυρίως στο χώρο της προσχολικής αγωγής. Αυτό θα φέρει καλύτερα αποτελέσματα στην εκπαιδευτική διαδικασία και καλύτερη κατανόηση από την μεριά των μαθητών (Ζώνιου – Σιδέρη, 1995: 69-80).

Ο Itard χαρακτηρίζεται πατέρας της ειδικής αγωγής, άρα είναι προφανές ότι ασχολήθηκε με την εκπαίδευση παιδιών με ειδικές ανάγκες σε ιστορικές αναφορές

της παιδαγωγικής ο οποίος χρησιμοποίησε ποικίλες μεθόδους που αφορούν την εκπαίδευση των παιδιών με αναπηρία, κάτι που δεν ισχύει για τον Pestalozzi. Στην προσπάθεια του ο Itard να εκπαιδεύσει ένα παιδί που βρισκόταν στη φύση επί 5 χρόνια, παρατήρησε ότι δεν υπάρχουν βελτιώσεις με αποτέλεσμα να αναγκαστεί να τις εγκαταλείψει. Παρόλα αυτά, οι έρευνές του συνδέονται με τα έργα ειδικών εκπαιδευτικών ειδικά στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (Rousseau, 1762).

Ο ρόλος του Pestalozzi δεν βασίστηκε μόνο στον εμπλουτισμό της επιστήμης της αγωγής, δεν ήταν μόνο ο μεγάλος κοινωνικός Παιδαγωγός, αλλά επηρέασε σε μεγάλο βαθμό την Παιδαγωγική των «κωφάλαλων», των παραμελημένων και νοητικά καθυστερημένων παιδιών (Ζώνιου – Σιδέρη, 1995: 69-80).

Είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι ο Pestalozzi ήταν ο πρώτος που χρησιμοποίησε τον όρο «καθυστερημένος» αντί του «βλάκας» και «ηλίθιος» που χρησιμοποιούνταν έως τότε. Ενδιαφέρον αποτελεί το γεγονός ότι δεν υπήρχε καμία συγκεκριμένη τάξη, αλλά διαλύονταν ανά μία ώρα δημιουργώντας νέα ομάδα ανάλογα με τις ανάγκες και τις κλίσεις των παιδιών. Με αυτό τον τρόπο προσπαθούσε να δικαιώσει κάθε παιδί ανάλογα με τα ενδιαφέροντά του, ώστε να γίνει ανεξάρτητος και αυτόνομος (Ζώνιου – Σιδέρη, 1995: 69-80).

Στην Αγγλία η αντιμετώπιση των ατόμων με ειδικές ανάγκες κατέστη συντριπτική και καταπιεστική. Πολλοί άνθρωποι που παρουσίαζαν κάποια αναπηρία ζούσε στους δρόμους καθώς επίσης και σε χώρους εργασίας της κοινωνίας (Historical England).

Τον 18^ο αιώνα ιδρύονται οι πρώτες εκπαιδευτικές δομές για Άτομα με Ειδικές Ανάγκες (A.M.E.A.). Πριν το 1870 τα φτωχά παιδιά τα οποία εμφάνιζαν κάποια απόκλιση στέλνονταν σε πτωχοκομεία, φρενοκομεία - αναμορφωτήρια και άσυλα, τα οποία ελέγχονταν από γιατρούς και ψυχιάτρους. Ωστόσο στα τέλη του 19^{ου} η ενεργή συμμετοχή και το ενδιαφέρον του κράτους όπως επίσης και η καταπιεστική ανάπτυξη των ιατρικών επαγγελμάτων τροποποίησαν την εικόνα της Αγγλίας και συνέβαλαν στην ανάπτυξη της ειδικής εκπαίδευσης (Σερασίδου 2019).

Εν κατακλείδι, αξίζει να αναφερθεί ότι τρεις είναι οι κύριες πηγές που καθόριζαν τον κοινωνικο-παιδαγωγικό ρόλο των Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες (Α.Μ.Ε.Α): Γιατροί, Θεολόγοι και Παιδαγωγικοί-Φιλόσοφοι (Ζώνιου – Σιδέρη, 1995: 69-80).

1.1.1. Αμερική

Στις Η.Π.Α. οι Horace Mann, Samuel Gridley Howe και Dorothea Dix ήταν οι πρωτοπόροι ίδρυσης ειδικών σχολείων. Θεωρούσαν απαραίτητη την καλλιέργεια βασικών δεξιοτήτων για το λόγο αυτό βασίστηκαν στην προώθηση της εκπαίδευσης στα άτομα με ειδικές ανάγκες στο σχολικό περιβάλλον. Το 1817 ο Thomas Hopkins Gallaudet μαζί με τον Laurent Clerc ίδρυσε το πρώτο σχολείο για κωφους το οποίο υπάρχει με το όνομα «American School for the Deaf». Στο σχολείο αυτό εφαρμόστηκαν τα πρώτα προγράμματα για τα άτομα με ειδικές ανάγκες στις Η.Π.Α. Οι υπηρεσίες για τα κωφά άτομα υποστηρίχθηκαν από επώνυμους ευεργέτες, με πιο γνωστό τον Graham Bell, εφευρέτη του τηλεφώνου. Η Hellen Keller, που ήταν κωφή και τυφλή εφάρμοσε στον εαυτό τους μεθόδους ειδικής αγωγής. Ένα από τα προβλήματα των μεθόδων στις Η.Π.Α. ήταν οι έντονες διαφωνίες που υπήρχαν σχετικά με την προφορική και νοηματική μέθοδο. Ωστόσο, τα προβλήματα αυτά άρχισαν να υποχωρούν με την εξέλιξη των μεθόδων, να είναι συνδυαστικές, την ολική ή συγχρονική μέθοδο (Τζουριάδου, 1995).

Ακόμη, στην Αμερική ιδρύθηκε το 1829 από τον Howe(Rousseau, 1762) στη Μασαχουσέτη το πρώτο σχολείο για τυφλούς το οποίο εξακολουθεί να υπάρχει μέχρι σήμερα με το όνομα «Perkins School for the Blind». Στις Η.Π.Α. και συγκεκριμένα στην Μασαχουσέτη πραγματοποιήθηκαν το 1839 οι πρώτες προσπάθειες ένταξης των νοητικά καθυστερημένων παιδιών, όταν ένας νοητικά καθυστερημένος μαθητής εντάχθηκε στο Perkins Institute. Ο Harvey Backus Wilbur το 1848 ίδρυσε το πρώτο σχολείο του Barre στη Μασαχουσέτη ειδικά για τα νοητικά καθυστερημένα παιδιά. Δημόσια κτίρια για νοητικά καθυστερημένα παιδιά ιδρύθηκαν σταδιακά σε όλη την Αμερική και από το 1917 όλες οι πολιτείες παρείχαν μέριμνα για αυτά τα παιδιά (Harvey Backus Wilbur, 1848).

Επιπλέον, η ίδρυση των πρώτων αμερικανικών ειδικών σχολείων πραγματοποιήθηκε το 1896-1898. Οι Gargiulo και Kilgo (2011) αναφέρουν ότι μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα είχαν ιδρυθεί στις Η.Π.Α. μη εκπαιδευτικά ιδρύματα για την φροντίδα και

προστασία των ατόμων με ειδικές ανάγκες, τα οποία λειτουργούσαν με την βοήθεια και την παροχή δωρεών εύπορων φιλόanthρωπων (Gargiulo & Kilgo, 2011).

Μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα έχουν ιδρυθεί πολλά ιδρύματα και σχολεία με μοναστήρια στην Αμερική που εξυπηρετούσαν παιδιά με αναπηρίες σε προστατευόμενο περιβάλλον (Gargiulo 2012, σ. 17). Παρόλα αυτά, μόνο λίγα σχολεία παρείχαν διευκολύνσεις στα συναισθηματικά διαταραγμένα παιδιά. Στο δημόσιο σχολείο του «New Haven στο Connecticut» ιδρύθηκε το 1871 μια τάξη για «παιδιά με διαταραχές συμπεριφοράς, και το 1874 μία τάξη για απροσάρμοστα παιδιά (Τζουριάδου, 1995).

Εν κατακλείδι, οι πρώτες ειδικές τάξεις άρχισαν να ιδρύονται στην Γερμανία και στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Επίσης, η Ρόζα Ιμβριώτη υποστηρίζει ότι ο θεσμός των ειδικών σχολείων στις Η.Π.Α. και στην Ευρώπη είναι παλαιότερος (Sarason. S. B. & Doris J. (1979). Educational handicap, public policy and social history. New York; The Free Press), αφού το πρώτο ειδικό σχολείο ιδρύεται στην Γερμανία το 1859 (Τζουριάδου, 1995).

1.1.2. Σοβιετική Ένωση

Ο 18ος αποτελεί τον αιώνα κατά τον οποίο οι κύριοι φροντιστές για άτομα με αναπηρίες ήταν οι οικογένειες, οι ελίτ και η Εκκλησία, αλλά το τσαρικό κράτος διαδραμάτισε όλο και πιο σημαντικό ρόλο. Στις αρχές του 1700, κάτω από τον Τσάρο Πέτρου Α, τον Μεγάλο (1682-1725), άρχισε να διαδραματίζει πιο ενεργό ρόλο όσον αφορά τον προσδιορισμό και τη ρύθμιση της ζωής των ατόμων με αναπηρίες. Προσπαθώντας να καταστήσει υποχρεωτική την παροχή υπηρεσιών της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, ο Πέτρος απαίτησε από όλους τους ευγενείς που υποψιάζονται ότι έχουν ψυχικές αναπηρίες (αποκαλούμενες Duraki - «ανόητοι» ή «ηλίθιοι») iurodinye), να εμφανιστεί ενώπιον της Γερουσίας για πιστοποίηση. Η πιστοποίηση αυτή συνέβαλε στο να εξαιρεθούν τα άτομα αυτά από την κρατική υπηρεσία και επίσης περιόρισε τα δικαιώματά τους καθώς επίσης τους απαγόρευσε να παντρευτούν (Brown 1989: 17). Οι προσπάθειες του Πέτρου ήταν ανεπιτυχείς στον αποκλεισμό της Εκκλησίας να αναλάβει την φροντίδα των ατόμων που θεωρούνταν ψυχικά άρρωστα (Φίλιπς, 2009).

Στην προ-σοβιετική κοινωνία η θέση των ατόμων με αναπηρία τροποποιήθηκε περισσότερο με την ένταξη της αστικοποίησης και εκβιομηχάνισης στη Ρωσική Αυτοκρατορία κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Παρά τις προηγούμενες μεταρρυθμίσεις του Πέτρου, η στήριξη των ανθρώπων με αναπηρίες και άλλων κοινωνικά μειονεκτούντων (ηλικιωμένων, ορφανών, άπορων) στήριζε την Ορθόδοξη Εκκλησία και τις ελίτ της κοινωνίας -ιδίως την βασιλική οικογένεια και τους διανοούμενους- σε μια παράδοση υποταγής και φιλανθρωπίας γνωστή ως *metsenatstvo*. Το 1807 ιδρύθηκε το πρώτο σχολείο για κωφά παιδιά, το σχολείο Murzkiina στο Παβλόφσκ με τα προσωπικά κεφάλαια της αυτοκράτειρας Maria Fedorovna. Το 1809 το σχολείο μεταφέρθηκε στην Αγία Πετρούπολη. Επιπλέον πραγματοποιήθηκαν προσπάθειες ίδρυσης σχολείων για τυφλά παιδιά. Οι φιλάνθρωποι παραχωρούσαν χρήματα στο κράτος, υπηρεσίες (δωρεάν ιατρικές συμβουλές και παιδαγωγική βοήθεια, για παράδειγμα) στηρίζοντας διάφορα σχολεία, νοσοκομεία και άλλα ιδρύματα όπως επίσης ορισμένα σπίτια για άτομα με αναπηρία συνέχισαν να υπάρχουν στα μοναστήρια (Φίλιπς, 2009).

Τέλος, η προσέγγιση του Σοβιετικού κράτους στην αναπηρία δεν ήταν πραγματικά το «ατομικό, τραγικό» μοντέλο που βρέθηκε στις ΗΠΑ, στη Μεγάλη Βρετανία και αλλού και έτσι επικρίθηκε από υποστηρικτές των δικαιωμάτων αναπηρίας ξεκινώντας από τη δεκαετία του 1960. Αντίθετα, το σοβιετικό κράτος χρησιμοποίησε ένα λειτουργικό μοντέλο αναπηρίας, βασισμένο στην αντιληπτή «χρησιμότητα για την κοινωνία» ενός ατόμου (Φίλιπς, 2009).

2. Η ΕΙΔΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΔΙΕΘΝΗ ΧΩΡΟ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΕΩΣ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 20ΟΥ ΑΙΩΝΑ

2.1. Ευρώπη

Η Ειδική Αγωγή στην Ελλάδα ξεκίνησε μετά την Απελευθέρωση του 1821, συγκεκριμένα το 1906. Από το 1900 μέχρι το 1950 η Ελλάδα δεν είχε να αναδείξει προγράμματα στον τομέα της Ειδικής Αγωγής (Χαρίση, 2012). Η εξέλιξη της Ειδικής Αγωγής χωρίζεται σε τέσσερις χρονικές περιόδους: α) την περίοδο της φιλανθρωπίας και της πρόνοιας (1821 – 1900), β) την περίοδο της ιδρυματοποίησης (1900 – 1950), γ) την περίοδο της κρατικής και ιδιωτικής πρωτοβουλίας (1950 – 1970) και δ) την περίοδο της κρατικής πρωτοβουλίας και της διεκδίκησης των ίσων ευκαιριών (1970 – 2018) (Ρήγα, 2019).

2.1.1. Αγγλία

Σύμφωνα με το Νόμο της Εκπαίδευσης του 1902, οι νέοι Οργανισμοί Εσωτερικής Υπηρεσίας (OEY) είχαν αναλάβει τις λειτουργίες που προηγουμένως είχαν στην αρμοδιότητά τους τα σχολικά συμβούλια, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που σχετίζονται με την ειδική εκπαίδευση. Ως εκ τούτου, είχαν την εξουσία να παρέχουν δευτεροβάθμια εκπαίδευση σε τυφλά, κωφά, ελαττωματικά και επιληπτικά παιδιά. Το 1910 οι «Τοπικές Εκπαιδευτικές Αρχές» (T.E.A) του Μάντσεστερ άνοιξαν ένα οικιστικό σχολείο επιληψίας και μέχρι το 1918 υπήρχαν έξι τέτοια σχολεία σε όλη τη χώρα της Αγγλίας (Warnock, 1978 & Gillard, 2018).

Άλλες οργανώσεις άνοιξαν επίσης εγκαταστάσεις όπως υπαίθρια σχολεία, ημερήσιες και οικοτροφικές σχολές που εξυπηρετούσαν παιδιά με σωματικές και κινητικές αναπηρίες, σχολεία σε νοσοκομεία και αναρρωτήρια και εμπορικές σχολές. Σε αυτά συμπεριλαμβάνονταν τα σχολεία και τα νοσοκομεία της κληρονομιάς στο Chailey, το Sussex (1903), το σχολείο ανάκαμψης Swinton House στο Μάντσεστερ (1905), το υπαίθριο σχολείο της κομητείας του Λονδίνου στο Plumstead (1907) και το

νοσοκομείο και κολλέγιο του κυρίου δήμαρχου Treloar Cripples στο Alton (1908) (Warnock, 1978 & Gillard, 2018).

Στις αρχές του 20ου αιώνα προέκυψε η ανάγκη για ένα εγγράμματο και λειτουργικό εργατικό δυναμικό το οποίο θα αναλάμβανε την βασική εκπαίδευση των παιδιών με ειδικές ανάγκες καθώς και την ανάπτυξη τοπικών αρχών εκπαίδευσης, ενώ η αυξημένη πρόοδος των φυσικών επιστημών στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ου έδωσαν ώθηση στην ανάπτυξη της ψυχολογίας και βοήθησε τον τομέα της παιδαγωγικής (Κοκκινάκη & Κοκκινάκη, 2014).

Οι παιδολόγοι ασχολούνταν εκτός από την σχολική εγκληματικότητα, τα προβλήματα σχολείου και την κοινωνική πρόνοια, είχαν λάβει υπόψη τους τον κατάλληλο καταμερισμό των διαλειμμάτων, την σωστή διαμόρφωση των σχολικών κτιρίων, την διανοητική, σωματική και ψυχική κατάσταση των παιδιών με ειδικές ανάγκες (Λαμπαδάριος, 1916β: Χαρίση, Ηλιάδου-Τάχου, Αναστασίου, 2012). Επιπλέον οι νέες εξελίξεις των φυσικών και ανθρωπιστικών επιστημών συνέβαλαν στην υιοθέτηση θεσμών όπως τα μαθητικά συσσίτια, τις παιδικές εξοχές, τις μαθητικές κλινικές και τα ειδικά σχολεία (Λαμπαδάριος, 1937α: Χαρίση, Ηλιάδου-Τάχου, Αναστασίου, 2012).

Το 1929 η «Έκθεση της Επιτροπής Ψυχικής Ανεπάρκειας» στην Αγγλία υποστήριξε ότι τα παιδιά με ειδικές ανάγκες είναι σημαντικό να εισαχθούν στο σύστημα του Δημόσιου Δημοτικού Σχολείου και ότι οι Τοπικές Αρχές Εκπαίδευσης να τροποποιούν την οργάνωση των σχολείων στις περιοχές τους έτσι ώστε να παρέχουν την κατάλληλη εκπαίδευση για ολόκληρη την ομάδα (Wood 1929:157).

Η Λευκή Βίβλος του 1943 περιελάμβανε δύο μόνο προτάσεις σχετικά με τα παιδιά με ειδικές ανάγκες: «Η διάταξη για τους τυφλούς, κωφούς και άλλα παιδιά με αναπηρία γίνεται τώρα βάσει του μέρους V του νόμου περί εκπαίδευσης του 1921. Αυτό το μέρος του νόμου απαιτεί ουσιαστική τροποποίηση» (Board of Education 1943:23). Σε αυτήν την περίπτωση η «Πράξη του 1944» (Τμήμα 33), υλοποίησε αποτελεσματικά την σύσταση του Wood απαιτώντας να συμπεριληφθούν στα αναπτυξιακά σχέδια της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης η δημιουργία «Τοπικών Εκπαιδευτικών Αρχών» (Τ.Ε.Α). Τα λιγότερο σοβαρά άτομα με ειδικές ανάγκες θα μπορούν να εξυπηρετηθούν σε κανονικά σχολεία, ενώ εκείνα με πιο σοβαρή αναπηρία θα μπορούν, όπου είναι εφικτό, να συνεχίσουν να

εκπαιδεύονται σε ειδικά σχολεία. Οι χώρες που πρότειναν την ολική ενσωμάτωση των παιδιών με ειδικές ανάγκες στο εκπαιδευτικό της σύστημα ήταν το Ηνωμένο Βασίλειο και συγκεκριμένα η Αγγλία, η Ουαλία και η Βόρεια Ιρλανδία ήδη από το 1945 (Σερασίδου 2019).

2.1.2. Γερμανία

Στην Γερμανία, αρχικά η ειδική εκπαίδευση χρησιμοποιήθηκε ως «εισαγωγή» στο δημοτικό σχολείο. Ωστόσο, όλο ένα και περισσότερο ιδρύονταν σχολεία υποστήριξης σε μεγάλες πόλεις και βιομηχανικά κέντρα καθώς τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα αυτών συζητήθηκαν ιδιαίτερα την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα (Dannemann 1911). Επιπλέον, από την αρχή της ειδικής εκπαίδευσης, οι εκπαιδευτικοί έχουν αναγνωρίσει ότι η διαχωριζόμενη εκπαίδευση και η επαγγελματική εκπαίδευση αποκλείουν τους μαθητές που εγκαταλείπουν τα ειδικά σχολεία από την «κανονική» αγορά εργασίας και τους αναγκάζει να εισέλθουν σε επισφαλείς κοινωνικές καταστάσεις (Hofmann 1930). Πράγματι, η συζήτηση για την ένταξη των παιδιών που τα σχολεία αποτυγχάνουν να υποστηρίξουν επαρκώς είναι σχεδόν τόσο παλιά όσο και η ίδια η ειδική εκπαίδευση (Liebermeister & Hochhuth 1999).

Ταυτόχρονα με την ανάπτυξη ειδικής εκπαίδευσης πραγματοποιούνται προσπάθειες προκειμένου να διδάξουν όλα τα παιδιά και να τα προετοιμάσουν για τα επαγγέλματα. Ο πλήρης αποκλεισμός των παιδιών που θεωρήθηκαν από τους δασκάλους της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ως «ακατάλληλα» εξουδετερώθηκε με τη δημιουργία των σχολείων υποστήριξης, νόμιμων ως ιεραποστολικών εργασιών. Το 1920 «το συνέδριο της ειδικής εκπαίδευσης του Ράιχ» πραγματοποίησε το καθεστώς ενός ξεχωριστού τμήματος των επαγγελματιών σε μια επιτυχημένη προσπάθεια αναγνώρισης του τομέα εμπειρογνομosύνης, η οποία είχε ως αποτέλεσμα αυξημένη αυτονομία και, τελικά, καλύτερη αμοιβή από μια σειρά άλλων ομάδων εκπαιδευτικών (Pfahl & Powell, 2010). Από το 1920, τα γερμανικά συστήματα ταξινόμησης της ειδικής εκπαίδευσης μετατοπίστηκαν από την εστίαση στις μεμονωμένες δυσλειτουργίες των σχολικών τύπων ατομικές ανάγκες υποστήριξης (Powell, 2010).

Κατά τον 20ο αιώνα η ύπαρξη συγκεκριμένων μορφών οργάνωσης νομιμοποιείται με βάση πειθαρχικούς λόγους (Foucault 1972, 1978). Ο Paul McIntosh (2002: 78)

υποστήριξε σε μια ανάλυσή του στην βρετανική ειδική εκπαίδευση «το πεδίο του ως μαθησιακή αναπηρία η οποία συνδυάζει μια σειρά από ταξινομήσεις οι οποίες συνδέονται με τον πελάτη, επαγγελματία και το πρακτορείο στα πλαίσια ενός συγκεκριμένου χώρου κοινωνικής ταυτότητας». Από την άλλη ανακατασκευάζουμε τον τρόπο με τον οποίο αναπτύχθηκε η «μαθησιακή αναπηρία» στην Γερμανία, δομώντας το επάγγελμα και την πρακτική της ειδικής αγωγής η οποία οδηγεί στην σύνδεση μιας σειράς επιχειρημάτων που ασχολήθηκαν με μια νέα κατηγορία μαθημάτων και μία μοναδική μορφή εκπαίδευσης που θα επεκταθεί δραματικά κατά την διάρκεια αυτού του αιώνα. Ακόμη, το «Περιοδικό της Θεραπευτικής Παιδαγωγικής» έχει δημοσιευτεί με διάφορα ονόματα. Το 1908 πραγματοποιήθηκε η πρώτη του δημοσίευση στην οποία είχε πάρει το όνομα «Υποστηρικτικό Σχολείο», όπως επίσης και κατά την διάρκεια του ναζιστικού καθεστώτος από το 1933 έως το 1945 είχε μία αδελφική δημοσίευση στην Ανατολική Γερμανία με το όνομα «Ειδικό Σχολείο» (Pfahl & Powell, 2010).

2.1.3. Αμερική

Στην Αμερική (Βασιλείου 1998) άρχισε να κινητοποιείται το ενδιαφέρον για την ανάπτυξη ενός θεσμού στην ειδική αγωγή προκειμένου να διαμορφωθούν τακτικές ανάλογες με τις ιστορικές αναγκαιότητες. Αξίζει να σημειωθεί ότι στις Η.Π.Α. άρχισαν να φθίνουν τα περισσότερα εκπαιδευτικά ιδρύματα, όπως αναφέρουν οι Meisels και Shonkoff (2000). Στην Αμερική, άρχισαν να λειτουργούν δημόσια προγράμματα ειδικής αγωγής σε ειδικές τάξεις από 99 πόλεις μέχρι το 1991 (Βασιλείου 1998).

Το 1905 οι Alfred Binet και Theodore Simon δημιούργησαν ένα όργανο μέτρησης στην Γαλλία (τεστ νοημοσύνης) το οποίο μπορούσε να αναγνωρίσει του μαθητές με νοητική υστέρηση (Burns, Brison, Samuels, Carreno & Rogers, 1900-1950). Αργότερα το τεστ θα εφαρμοζόταν στα αμερικανικά πρότυπα και το 1916 η ιδέα του «Πηλίκου Νοημοσύνης» εισήχθη από τον Lewis Terman μετονομάζοντας αυτό το όργανο μέτρησης από τον Binet-Simon σε όργανο μέτρησης Stanford-Binet (Rousseau's Emily, 1762).

Το 1918 όλα τα κράτη αποφάσισαν ότι όλοι οι πολίτες έχουν δικαίωμα στην εκπαίδευση ανεξαρτήτως φυλής, φύλου αλλά και των ατόμων με ειδικές ανάγκες

(A.M.E.A.). Το Συμβούλιο για τα Εξαιρετικά Παιδιά που ιδρύθηκε το 1922 από την Elizabeth Farrell διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην παροχή νόμων για την προστασία των ατόμων με αναπηρίες. Το 1936, το Υπουργείο Παιδείας των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής (Η.Π.Α.) καθιέρωσε ένα τμήμα για τους τυφλούς το οποίο εντάχθηκε στο νόμο περί κοινωνικής ασφάλισης του 1935. Το 1950 ιδρύθηκε η «Εθνική Ένωση για τα Παιδιά με Αναπηρία» από τους γονείς των παιδιών με ψυχικές αναπηρίες (Rousseau's Emily, 1762).

Τον 19ο αιώνα αναπτύχθηκαν ειδικά σχολεία και τάξεις για παιδιά που αντιμετωπίζουν διάφορες αναπηρίες και κυρίως κώφωση, τύφλωση και νοητική καθυστέρηση τα οποία σταδιακά αυξήθηκαν κατά τον 20ο αιώνα. Τα προγράμματα για παιδιά με συγκεκριμένες μαθησιακές δυσκολίες όπως για παράδειγμα «τραυματισμοί εγκεφάλου» και «ελάχιστη εγκεφαλική δυσλειτουργία» έγιναν πιο συνηθισμένοι στη δεκαετία του 1940. Ωστόσο πολλά προγράμματα πρόωρης ειδικής εκπαίδευσης ήταν ιδιωτικά ή / και οικιστικά. Όσον αφορά την ποιότητα και διαθεσιμότητα των προγραμμάτων διαφέρουν μεταξύ των κρατών. Τα καλά προγράμματα ειδικής εκπαίδευσης ήταν σπάνια και δύσκολα προσβάσιμα. Για τα περισσότερα παιδιά με αναπηρίες δεν υπήρχαν ειδικά εκπαιδευτικά προγράμματα (Wright, 2010).

Επιπλέον, το 1930 στην Αμερική, 27 πολιτείες είχαν ψηφίσει νόμους για την στείρωση των ατόμων με αναπηρίες και μάλιστα ανταγωνίζονταν οι πολιτείες μεταξύ τους για τον αριθμό των στείρωσεων. Τέλος, το 1950 ξεκινάει η χορήγηση και χρήση αντικαταθλιπτικών, αγχολυτικών και άλλων ψυχοφαρμάκων (Αντωνιάδης, 2016-2017).

2.1.4. Σοβιετική Ένωση

Στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα η Αμερικάνικη «Περίθαλψη Έγγυς Ανατολής» που αναλάμβανε την περίθαλψη, εκπαίδευση και επαγγελματική αποκατάσταση ορφανών αλλά και άρρωστων, ανάπηρων παιδιών, ιδρύθηκε στην Αμερική το 1919. Ωστόσο, εξαπλώθηκε και σε άλλες χώρες όπως: την Σοβιετική Ένωση, την Ελλάδα, την Τουρκία κ.α. Η Σοβιετική Ένωση είχε το μικρότερο ποσοστό ατόμων με αναπηρίες σε όλο τον κόσμο. Ο λόγος ήταν ότι το σοβιετικό κράτος είχε πάρει μέτρα για την πρόληψή τους και ανέπτυξε καθολικό δημόσιο σύστημα Υγείας με αποτέλεσμα να

καταπολεμηθούν τα αίτια που προκαλούσαν την ανάπτυξή τους («Ριζοσπάστης», 2018).

Επιπλέον, η Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ), το 1931 εξέδωσε διάταγμα «για την εισαγωγή στην εκπαίδευση των ατόμων με ειδικές ανάγκες». Στα μέσα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου όλα τα παιδιά με ειδικές ανάγκες βρήκαν φροντίδα στα ειδικά σχολεία των μεγάλων σοβιετικών πόλεων («Ριζοσπάστης», 2018).

Όσον αφορά την ειδική εκπαίδευση παρόλο που αναπτύχθηκε ένα σχέδιο το 1914, η υποδομή για την ανάπτυξη αυτού του συστήματος τέθηκε σε εφαρμογή μόνο στη δεκαετία του 1930 (Iarskaia-Smirnova και Romanov 2002: 369). Την δεκαετία του 1960 υπήρχε επαρκής κρατική χρηματοδότηση για το σχολείο κατοικίας για παιδιά με αναπηρίες, το οποίο μέχρι τότε ήταν στα χέρια των τοπικών διοικήσεων που δεν ενδιαφέρονται σε μεγάλο βαθμό. Το σοβιετικό σύστημα ήταν συμβατικό μέσω των προγραμμάτων σπουδών που δεν έλαβαν υπόψη τις ανάγκες των εξαιρετικών παιδιών, των οποίων η διδασκαλία ξεκίνησε ξεχωριστά από άλλα παιδιά (Φίλιπς, 2009).

Την τελευταία δεκαετία του 1950, όμως, το Υπουργείο Παιδείας άρχισε να προωθεί τη δημιουργία μιας μεγάλης ποικιλίας ειδικών σχολείων (ή "βοηθητικών σχολείων") για παιδιά με σωματικά ή διανοητικά μειονεκτήματα (Wikipedeia, 2010). Τέλος, ιδρύθηκαν τμήματα παιδαγωγικών σχολών με αποτελεσματικότητα στην Ειδική Αγωγή με προσπάθειες από ερευνητικά κέντρα της ΕΣΣΔ, όπως ήταν το Επιστημονικό Ινστιτούτο Έρευνας και Ελλειμματολογίας της Ακαδημίας Παιδαγωγικών Επιστημών με άλλες παιδαγωγικές σχολές σε όλη την ΕΣΣΔ («Ριζοσπάστης», 2018).

3. Η ΕΙΔΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΕΩΣ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

3.1. Γενική Ιστορική Αναδρομή στην Ελλάδα

Η Ειδική Αγωγή στην Ελλάδα ξεκίνησε μετά την Απελευθέρωση του 1821, συγκεκριμένα το 1906. Από το 1900 μέχρι το 1950 η Ελλάδα δεν είχε να αναδείξει προγράμματα στον τομέα της Ειδικής Αγωγής (Χαρίση, 2012). Η εξέλιξη της Ειδικής Αγωγής χωρίζεται σε τέσσερις χρονικές περιόδους: α) την περίοδο της φιλανθρωπίας και της πρόνοιας (1821 – 1900), β) την περίοδο της ιδρυματοποίησης (1900 – 1950), γ) την περίοδο της κρατικής και ιδιωτικής πρωτοβουλίας (1950 – 1970) και δ) την περίοδο της κρατικής πρωτοβουλίας και της διεκδίκησης των ίσων ευκαιριών (1970 – 2018) (Ρήγα, 2019).

Το πρώτο ίδρυμα που τέθηκε σε λειτουργία το 1905 ήταν ο «Οίκος Τυφλών» στην Καλλιθέα, για παιδιά ηλικίας έξι ετών και άνω, μετά από πολλές προσπάθειες του Προέδρου του Συλλόγου τυφλών Δημήτρη Βικέλλα και του ποιητή Γεώργιου Δροσίνη. Η εκπαιδευτικός Ειρήνη Λασκαρίδου πηγαίνει στην Ευρώπη για να ενημερωθεί σχετικά με την εκπαίδευση τυφλών. Ένα χρόνο αργότερα επιστέφει στην Ελλάδα και ανοίγει το πρώτο τμήμα τυφλών. Η ίδια δημιουργεί και τη γραφή τυφλών BRAILLE. Το 1910 κλείνει το σχολείο και μέχρι το 1982 λειτουργεί στις εγκαταστάσεις της Αρχιεπισκοπής Αθηνών (Χαρίση, 2012).

Ένα χρόνο αργότερα ιδρύεται το πρώτο σχολείο για κωφά παιδιά που είχε ως στόχο την εκπαίδευση των ορφανών κωφών. Έλληνες φιλόανθρωποι ίδρυσαν νοσοκομεία και σπίτια για τα ορφανά παιδιά. Το «Εθνικό Ίδρυμα Κωφάλαλων» ιδρύθηκε το 1923 στους Αμπελόκηπους, ενώ παράλληλα το ίδιο έτος ο σύλλογος τυφλών ιδρύει σχολεία για τυφλούς εφήβους και ενήλικες. Λόγω της επείγουσας ανάγκης για την ίδρυση υπαίθριων σχολείων για τα συνηθισμένα παιδιά καθυστέρησε η εξέλιξη της Ειδικής Αγωγής την περίοδο 1932-1937. Το 1937 πραγματοποιείται η συγχώνευση και ίδρυση του «Εθνικού Ιδρύματος Προστασίας Κωφάλαλων», Οίκος Αθηνών Χαρ. και Ελ. Σπηλιοπούλου υπό την εποπτεία του Υπουργείου Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως. Από το 1938 μέχρι το 1950 ο αριθμός των κωφάλαλων αγοριών και

κοριτσιών ήταν 519. Η ίδρυση ειδικών σχολείων διήρκεσε έως και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα (Χαρίση, 2012).

Σε δυσάρεστες συνθήκες βρίσκεται η κοινωνικοοικονομική κατάσταση της Ελλάδας, τη δεκαετία 1920-1930. Με απόφαση των συμμάχων δυνάμεων η χώρα αντιμετωπίζει πολλά προβλήματα όπως: υποσιτισμός, μεγάλη θνησιμότητα βρεφών, ανεργία, αναλφαβητισμός, μετανάστευση στις Η.Π.Α. και διαμελισμός της ελληνικής γης. Το 1937 ιδρύεται το φιλανθρωπικό σωματείο ΕΛΕΠΑΠ (Ελληνική Εταιρεία Προστασίας και Αποκατάστασης Αναπήρων Παιδιών). Στόχος του σωματείου είναι η αποκατάσταση των παιδιών με κινητικές αναπηρίες από την βρεφική ηλικία έως και 16 ετών. Την εταιρεία συμπαραστέκεται η Διεθνής Εταιρεία Προστασίας Αναπήρων Παιδιών με τις υποδείξεις της οποίας οργανώνεται το πρώτο πρότυπο Φυσικο-θεραπευτικό Κέντρο στην Ελλάδα για κινητικά ανάπηρα παιδιά (Χαρίση, 2012).

Το ίδιο έτος ψηφίζεται ο πρώτος Νόμος Ειδικής Αγωγής (453/1937) επί υπουργού παιδείας Γ. Γεωργακόπουλου. Ο νόμος αυτός επιτρέπει την ίδρυση ειδικών σχολείων για παιδιά με νοητική καθυστέρηση. Έτσι ιδρύεται και λειτουργεί το «Πρότυπο Ειδικό Σχολείο» στην Καισαριανή της Αθήνας. Μητέρα της Ειδικής Αγωγής στην Ελλάδα, διευθύντρια και συγγραφέας του βιβλίου «Ανώμαλα και Καθυστερημένα Παιδιά» είναι η Ρόζα Ιμβριώτη (Ιμβριώτη, 1938).

Με συζητήσεις και διαλέξεις η Ρόζα Ιμβριώτη προσπάθησε να ευαισθητοποιήσει το ελληνικό κοινό σε θέματα που αφορούν την εκπαίδευση των παιδιών με ειδικές ανάγκες. Αυτό είχε ως θετικό αποτέλεσμα να πραγματοποιηθούν πολλές έρευνες και προσπάθειες οι οποίες όμως «καταστράφηκαν» με τον ερχομό του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Το 1904 έχουμε το 1^ο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Συνέδριο στην Αθήνα, το οποίο προτείνει ιδρύσεις σχολείων: α) για τυφλούς, β) για κωφάλαλους, γ) για ηλιθίους, δ) για ηθικώς διαστροφικά παιδιά. Ο σύλλογος «ΦΙΛΟΙ ΤΩΝ ΤΥΦΛΩΝ» ιδρύει το 1939 τη Σχολή τυφλών κοριτσιών, ο οποίος προσφέρει προστασία στα τυφλά κορίτσια. Το 1946 ιδρύεται ο «Φάρος Τυφλών της Ελλάδος» που λειτουργεί το 1947 στην Καλλιθέα Αθηνών. Στόχος του ιδρύματος ήταν η μείωση των συνεπειών της τύφλωσης καθώς και την επαγγελματική αποκατάσταση των τυφλών ώριμης ηλικίας (18-35 ετών) (Χαρίση, 2012) .

Στη Θεσσαλονίκη το 1948 λειτουργεί για πρώτη φορά η Σχολή Τυφλών Β' Ελλάδος «Ο ΗΛΙΟΣ» υπό την επίβλεψη του σωματείου «Οργάνωση Προστασίας Τυφλών

Β.Ε.». Η Σχολή τυφλών στην Θεσσαλονίκη ιδρύθηκε με δική της πρωτοβουλία και εντάχθηκε στο Υπουργείο Παιδείας με την επωνυμία «Ειδικό Δημοτικό Σχολείο Τυφλών Β.Ε.». Ένα χρόνο μετά ιδρύεται η Αγροτική Τεχνική Σχολή Τυφλών στα Σεπόλια Περιστερίου και λειτουργεί από το 1950. Σκοπός της είναι η αγροτική απασχόληση των νέων τυφλών (Χαρίση, 2012).

3.2. Ενεργοποίηση του κρατικού και ιδιωτικού ενδιαφέροντος για τα Άτομα με Ειδικές Ανάγκες την περίοδο (1900-1950)

Το 1900-1950 κυριάρχησε η ανάπτυξη προγράμματος για Ειδική Εκπαίδευση στις Δυτικές χώρες. Η προστασία της ψυχικής υγείας των ανήλικων ατόμων με ειδικές ανάγκες πραγματοποιείται με την λήψη μέτρων από την Ελλάδα, που είναι τα εξής: α) ίδρυση ειδικών σχολών για τα «ψυχολογικά ανώμαλα» και τα «ψυχικά καθυστερημένα» παιδιά, β) ίδρυση ιατρικών ιδρυμάτων σε αστικά κέντρα, γ) διορισμός σχολικών ψυχολόγων. Σύμφωνα με την εκπαιδευτική νομοθεσία (1913), τα παιδιά με νοητική ανεπάρκεια θεωρήθηκαν κατώτερα σε σχέση με τα υπόλοιπα όσον αφορά την ηθικότητά τους (Δημάρας 1986: 94).

Το Νοέμβριου του 1913 γίνεται για πρώτη φορά αναφορά στον όρο «διανοητική καθυστέρηση ή αφύσικη». Την ίδια χρονιά ο Υπουργός Παιδείας και Θρησκευμάτων, επιχειρεί ριζική μεταρρύθμιση της εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Ωστόσο, οι συνέπειες του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και οι συντηρητικές δυνάμεις ήταν οι παράγοντες που οδήγησαν στην αναβολή του εκπαιδευτικού προγράμματος μέχρι το 1929. Με τον ερχομό μιας φιλελεύθερης κυβέρνησης προτάθηκε μια εξαετή, κοινή πρωτοβάθμια εκπαίδευση για κάθε παιδί: Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση με ανθρωπιστικό περιεχόμενο.

Ακόμη, το 1913 μετά τα «Νομοσχέδια του Τσιριμώκου» που παραμένουν ανεφάρμοστα, τα θέματα που αφορούν την ειδική εκπαίδευση είναι ασήμαντα για την πολιτεία για περίπου μία εικοσαετία. Αυτό συμβαίνει καθώς το κράτος μετατοπίζει το ενδιαφέρον του στο θέμα της γλώσσας όπως επίσης και στην εκπαίδευση των εκπαιδευτικών που διεκδικούν την μεταρρύθμιση του 1917 που προκαλούνται από τις αντιμεταρρυθμίσεις του 1920. Ένας ακόμη λόγος που παραμελείται η ειδική εκπαίδευση είναι η ιδιαίτερη βαρύτητα που δίνεται στην Σχολική Υγιεινή και Αντίληψη (Χαρίση, 2012).

Την εποχή αυτή τα άτομα με ειδικές ανάγκες αφορούν την ιδιωτική πρωτοβουλία η οποία επιχειρεί την εκπαίδευσή τους μέσα από την ίδρυση ειδικών σχολείων. Ωστόσο πετυχαίνει περισσότερο η προστασία τους παρά η κοινωνική τους ένταξη. Οι πρώτες προσπάθειες ίδρυσης πραγματοποιούνται από την ιδιωτική πρωτοβουλία και τη φιλανθρωπία, υπό την επίβλεψη των οποίων οργανώνονται και λειτουργούν ειδικά σχολεία για τυφλούς και κωφούς. Θετικό στοιχείο αποτελεί η προσπάθεια επαγγελματικής αποκατάστασης των Α.Μ.Ε.Α. Στο πλαίσιο αυτό ιδρύονται σχολεία για τους μικρότερους και για τους μεγαλύτερους οργανώνονται προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης. Στόχος τους είναι η κοινωνική ένταξη και συμμετοχή των μελών (Σούλης, Σ.Γ. & Δαρδανός (2002) σ.278).

Το 1937 ψηφίστηκε ο Νόμος 453 και ιδρύθηκε το πρώτο ειδικό σχολείο για «παιδιά με ψυχική καθυστέρηση» στην Αθήνα, γνωστή ως Μοντέλο Ειδικής Αγωγής για τα ανώμαλα παιδιά. Σκοπός της ήταν «η σωματική, ψυχική και ηθική φροντίδα των παθολογικών και καθυστερημένων παιδιών ... ». Ο νόμος 453/30/1/1937 υποστήριζε ότι οι «σωματικά ασταθείς» ή «ψυχικά ασταθείς» ή «διανοητικά αδύναμοι» ήταν οι άνθρωποι που δεν μπόρεσαν να ανταποκριθούν «φυσικά στο κίνητρο της γενικής εκπαίδευσης περιβάλλον» (Παντελιάδου & Πατσιοδήμου, 2000).

Η ειδική εκπαίδευση για τα παιδιά με ψυχική καθυστέρηση δημιουργήθηκε με επίσημα έγγραφα, προκειμένου να ωφελήσει τόσο την κοινωνία όσο και το εκπαιδευτικό σύστημα: α) μεγάλο ποσοστό παιδιών ήταν σε θέση εύκολα να ενταχθούν στην κοινωνία, β) τα κανονικά σχολεία ήταν ανεφοδιασμένα και διευκόλυνε τη συνήθη λειτουργία τους και γ) ο χαρακτήρας αυτών των παιδιών έδωσε την καλύτερη εντύπωση στα «κανονικά» παιδιά.

Η κυρίαρχη ιδεολογία αυτής της κοινωνίας ήταν ότι τα νοητικά καθυστερημένα παιδιά μπορούν να βοηθήσουν τα μέλη της κοινωνίας, που μπορούν να εργαστούν μόνο με συγκεκριμένες οδηγίες και εποπτεία... δεν θα γίνουν ποτέ άνθρωποι που θα αντιμετωπίσουν τη ζωή με ασφάλεια και σταθερότητα ... Ο καθένας έχει μεγάλη ευθύνη γι 'αυτούς ανθρώπους (Imvrioti, 1939: 143).

Στην Ελλάδα οι επιπτώσεις του Β' Παγκοσμίου Πολέμου επηρέασαν την σωματική και ψυχική υγεία των παιδιών και ανηλίκων. Επίσημα το κράτος έλαβε μέτρα για την προστασία της ψυχολογικής υγείας των νέων, ωστόσο οι προσπάθειες ήταν από τον

ιδιωτικό τομέα μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1950. (Παντελιάδου & Πατσιοδήμου, 2000)

4. Η ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗ ΣΤΗΝ ΕΙΔΙΚΉ ΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (1900-1950)

4.1. Στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση

Το Νοέμβριο του 1913, Έλληνες πολιτικοί λαμβάνουν περισσότερο υπόψη το θέμα της επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών στην ειδική αγωγή. Έτσι ο Υπουργός Παιδείας Ι. Τσιριμώκος καταθέτει στην Βουλή νομοσχέδια που αναφέρουν την ανάγκη «βελτίωσης και συμπλήρωσης της μόρφωσης του διδακτικού προσωπικού». Σύμφωνα με το νόμο 240/1914, προτείνεται «συμπληρωματική» επιμόρφωση των εκπαιδευτικών που πραγματοποιούνταν μέσω του Προϊστάμενου της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, τους Επιθεωρητές Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και τους διδασκαλικούς Συλλόγους των ειδικών σχολείων(Ν. 2145/1920), όπως η Δ.Ο.Ε. που ιδρύθηκε το 1922 και τις έδρες Επιθεώρησης κάθε περιφέρειας (Ν. 4397/1929) (Παντελιάδου & Πατσιοδήμου, 2002).

Λόγω των έντονων πολιτικών αλλαγών και της ‘κακής’ οικονομίας, ορισμένοι θεσμοί σταμάτησαν να λειτουργούν ή λειτουργούσαν για μικρό χρονικό διάστημα και αργότερα τέθηκαν ξανά σε λειτουργία. Το 1920 πραγματοποιούνται προσπάθειες για την οργάνωση επιμόρφωσης των δασκάλων ειδικής αγωγής από αυτόνομα ιδρύματα. Δύο χρόνια αργότερα, δηλαδή το 1922, θεσπίστηκε η διετής μετεκπαίδευση των δασκάλων στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (Ν. 2857/1922) και αργότερα και στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (Α.Π.Θ.). (Ν. 4376/1929 και Ν. 4600/1930). Από το 1923 μέχρι το 1929 ο Δ. Γληνός άσκησε έντονη κριτική στο πρόγραμμα διετούς μετεκπαίδευσης των δασκάλων. Τα σημαντικότερα επιχειρήματα που έθεσε ήταν: α) η προσάρτηση στην Φιλοσοφική Σχολή, β) ο μεγάλος αριθμός μαθημάτων και γ) η συνδιδασκαλία των μετεκπαιδευομένων δασκάλων και φοιτητών (Παντελιάδου & Πατσιοδήμου, 2002).

Το χρονικό διάστημα 1929-1940 ιδρύθηκαν και λειτούργησαν πέντε γεωργικά φροντιστήρια για την μετεκπαίδευση των δασκάλων που εργάζονταν σε ειδικά σχολεία (Ν. 3600/1929 και Ν. 4397/1929), με κύριο φορέα την Ανώτατη Γεωπονική Σχολή των Αθηνών. Η ανάγκη για την γεωργική μετεκπαίδευση προέκυψε από την

ελλιπής ενημέρωση των αγροτών από γεωπόνους και την ανάγκη στελέχωσης των κατώτερων γεωργικών σχολείων (Παντελιάδου & Πατσιοδήμου, 2002).

Όσον αφορά την μετεκπαίδευση δασκάλων στο εξωτερικό η δυνατότητα παρέχεται το 1929 με το Ν. 2145 της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης και το Διάταγμα της 30ης Σεπτεμβρίου 1930 (Ν. 2145/1929). Η επιχειρηματολογία αυτής της απόφασης είναι η ως τότε ελλιπής κρατική μέριμνα «για τη σωστή βασική κατάρτιση των εκπαιδευτικών και για την επιμόρφωσή τους» (εισηγητική έκθεση για το Ν. 2145/1929 του υπουργού Παιδείας Κ. Γόντικα, στο: Φραγκουδάκη, 1987).

4.2. Στην Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση

Η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών ειδικής αγωγής στην μέση εκπαίδευση ξεκίνησε για πρώτη φορά το 1910 με την ίδρυση του Διδασκαλείου Μέσης Εκπαίδευσης (Δ.Μ.Ε.) (Ν. ΓΨΙΗ΄ Της 8ης Απριλίου του 1910). Το επόμενο έτος (Β.Δ. της 23ης Μαΐου του 1911) ορίστηκε το περιεχόμενο του προγράμματος διδασκαλίας το οποίο περιλάμβανε: Γενική και Παιδική ψυχολογία, Ηθική, Στοιχεία Παιδολογίας και Σχολικής Υγιεινής, Παιδαγωγικά, Διδακτική (γενική και ειδική), Ιστορία της Παιδαγωγικής, Ιστορία της Μέσης Εκπαίδευσης στην Ελλάδα και Ερμηνεία της ισχύουσας Νομοθεσίας, Στοιχεία Πολιτικής Οικονομίας και Δικαίου (Παντελιάδου & Πατσιοδήμου, 2002).

Κάθε χρόνο μετεκπαιδούνταν 50 καθηγητές και η φοίτηση ήταν μονοετής. Η μεταρρυθμιστικοί νόμοι του 1929 οδήγησαν στην επέκταση της φοίτησης σε δύο έτη η οποία όμως εφαρμόστηκε μετά το 1951. Ωστόσο, ο αριθμός των καθηγητών που μετεκπαιδούνταν κάθε χρόνο αυξανόταν με την εισαγωγή 80-100 καθηγητών. Οι εκπαιδευτικοί ήταν: φιλόλογοι, μαθηματικοί, θεολόγοι, φυσικοί, χημικοί, φυσιογνώστες και φιλόλογοι ξένων γλωσσών. Μπορούσαν να συμμετέχουν μόνο εκπαιδευτικοί που είχαν υπηρεσία 10-15 χρόνια και με εξαιρετικά καλή επίδοση. Στη λήξη της μετεκπαίδευσης οι επιτυχείς απόφοιτοι μετά από εξετάσεις λάμβαναν πτυχίο Δ.Μ.Ε (Παντελιάδου & Πατσιοδήμου, 2002).

Εν κατακλείδι, σύμφωνα με την Ρ. Ιμβριώτη σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης οι εκπαιδευτικοί μάθαιναν ότι τα παιδιά με ειδικές ανάγκες αντιμετωπίζουν δυσκολίες γι' αυτό το λόγο χρειάζονται υπομονή και επιμονή. Επιπλέον, ο δάσκαλος πρέπει να έχει μεγάλη αυτοπειθαρχία και να αποφεύγει τις τιμωρίες και τις ποινές, οι οποίες

πρέπει να χρησιμοποιούνται μόνο την κατάλληλη στιγμή, και ανάλογα με τον χαρακτήρα των παιδιών (Πατεράκη, 2013).

4.3. 1900-1945: Μία περίοδος μικρής αλλαγής

Σύμφωνα με τον Βλαβιανό (1906) ο όρος «αφύσικος», αναφέρεται στα άτομα με ειδικές ανάγκες, Πιο συγκεκριμένα, στα «φτωχά διανοητικά παιδιά», νευρωτικά, επιληπτικά, κωφάλαλα, εκείνα που ήταν αδιάκριτα ή διαταραγμένα και εκείνα που είχαν κακές συνήθειες (Πλουμπίδης, 1989, σ. 204-205).

Στις αρχές του 20ου αιώνα η σχολική υγιεινή διαδόθηκε στην Ελλάδα, μαζί με ένα νομικό πλαίσιο για την προστασία της μητρότητας και της παιδικής ηλικίας. Η νομοθεσία εμπόδισε την εξάπλωση της νόσου και αποτέλεσε την βάση για την εξάπλωση της ιατρικής και κοινωνικής φροντίδας της μητέρας και του παιδιού. Επιπλέον, τον ίδιο αιώνα ιδρύθηκαν τα πρώτα νοσοκομεία για «νευρολογικές ασθένειες». Η πρώτη τέτοια κλινική ιδρύθηκε στην Αθήνα (1904-1918) από τον Βλαβιανό. Το ενδιαφέρον του Βλαβιανού επικεντρώθηκε και στην θεραπεία των «αφύσικων» παιδιών. Δημιούργησε ένα τμήμα στην κλινική νευρολογικών ασθενειών και θεωρούσε αυτό το τμήμα ως διαμεσολαβητή μεταξύ του νοσοκομείου, του σχολείου και της οικογένειας που παρείχε τη θεραπεία, την ανατροφή και την εκπαίδευση στα παιδιά (Πλουμπίδης, 1989).

Το δικαστήριο ανηλίκων μπορεί να αναλάβει τριών ειδών μέτρα την συγκεκριμένη περίοδο: α) αναμορφωτικά μέτρα, β) θεραπευτικά μέτρα. Γ) ποινικά μέτρα. Θεραπευτικά μέτρα για τον έλεγχο της εγκληματικότητας των ανηλίκων, δηλαδή αν ο νεαρός που διέπραξε την παράνομη πράξη «πάσχει από ψυχική ασθένεια ή ψυχική διαταραχή ή είναι τυφλός, κωφός, επιληπτικός, αλκοολικός ή εμφανίζεται να έχει αφύσικη καθυστέρηση της ψυχικής και ηθικής ανάπτυξής του. (Στασίνογ, 1991).

Επιπλέον, η προσαρμογή των παιδιών με ειδικές ανάγκες ήταν κυρίαρχη στην πρώτη φάση του προγράμματος ανάπτυξης της ειδικής εκπαίδευσης στις δυτικές χώρες (1900-1950). Αυτό αποτελούσε σημαντικό βήμα διότι μέχρι τότε επικρατούσε η αντίληψη «μη αναστρεψιμότητα» της «αναπηρίας». Η «αρχή της παιδείας» υποστήριζε ότι οι «άτυχοι» άνθρωποι είχαν την δυνατότητα να παρακολουθήσουν μαθήματα επαγγελματικής κατάρτισης καθώς αυτό μπορούσε να τους βοηθήσει στην κοινωνικοποίησή τους (CERI 1981).

4.4. Παρεμβάσεις του κράτους: Ανάγκη για διαμόρφωση ειδικών σχολείων

Αξίζει να σημειωθεί ότι η προσπάθεια που πραγματοποιείται το 1913 για την διαμόρφωση ειδικής εκπαίδευσης και την ίδρυση ειδικών σχολείων αποτυγχάνει μαζί με το σύνολο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Τα νομοσχέδια που αφορούν την ειδική εκπαίδευση συντάσσονται από τον Δ. Γληνό ο οποίος συνεργάζεται με το γραφείο Σχολικής Υγιεινής στο οποίο προϊστάται ο Ε. Λαμπαδάριος. Ωστόσο το 1929 γίνεται μία νέα προσπάθεια για την θεσμοθέτηση της ειδικής εκπαίδευσης η οποία δεν έχει το αναμενόμενο αποτέλεσμα. Τελικά το 1937 το διδακτορικό καθεστώς του Μεταξά επιχειρεί την ίδρυση και λειτουργία του πρώτου ειδικού σχολείου (Χαρίση, 2012).

5. ΙΔΡΥΣΗ ΕΙΔΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

5.1. Το «Πρότυπον Ειδικόν Σχολείον Αθηνών» (Π.Ε.Σ.Α.)

Όπως προαναφέρθηκε στην «Γενική Ιστορική Αναδρομή» το 1937 ιδρύθηκε το ειδικό σχολείο στην Αθήνα που αναλάμβανε την σωματική, πνευματική και ηθική περίθαλψη των ανώμαλων και καθυστερημένων παιδιών. Το έτος 1937-1940 υπάρχουν δύο σημαντικές εξελίξεις που συνιστά το «Πρότυπο Ειδικό Σχολείο»: α) Το πέρασμα από την εποχή απομόνωσης των παιδιών με νοητική καθυστέρηση σε μια εποχή «κοινωνικής πρόνοιας» αλλά και διαχωρισμένης εκπαίδευσης και β) την μετάβαση σε μια εποχή που η δημόσια δωρεάν ειδική εκπαίδευση θα έχει σημαντικό ρόλο (Ιμβριώτη, ό.π., σ. 142-143). Ο νόμος που ψηφίστηκε το ίδιο έτος στόχευε στην ίδρυση και άλλων «όμοιων σχολείων» στην Αθήνα και σε άλλα μέρη καθώς και την εισαγωγή ειδικών τάξεων σε σχολεία που ήδη λειτουργούσαν (τακτικά σχολεία) (Χαρίση, 2012).

Στο Διάταγμα που εκδόθηκε γίνεται λόγος για τις περιπτώσεις παιδιών που μπορούν να ενταχθούν στα ειδικά σχολεία, τη διαδικασία διάγνωσης και εγγραφής τους, το αναλυτικό και ωρολόγιο πρόγραμμα καθώς και στην άσκηση της «παιδαγωγικής τους εποπτείας». Σύμφωνα με αυτό το νόμο το ειδικό σχολείο αποτελούνταν από 6 τάξεις με 3 βαθμίδες εκπαίδευσης (κατώτερη, μέση και ανώτερη). Σκοπός του ήταν η μορφωτική και διδακτική του πορεία ακολουθώντας τις ειδικές ανάγκες για την πνευματική εξέλιξη αυτών των τροφίμων. Δεκτοί γίνονταν μαθητές που είχαν την ικανότητα μόρφωσης αλλά παρουσίαζαν προβλήματα «πνευματικής καθυστέρησης» και αναγνωρίζονταν από τον δάσκαλο και τον γιατρό στην πρώτη τάξη. Από το ειδικό σχολείο αποκλείονταν τυφλοί, κωφοί, κωφάλαλοι, επιληπτικοί και οι πάσχοντες από μεταδοτικές νόσους καθώς και οι «ηλίθιοι» και οι «αλητοπαίδες» που σύμφωνα με την Ρόζα Ιμβριώτη θα πρέπει να κλείνονται σε ειδικά ιδρύματα. Την παιδαγωγική εποπτεία αναλάμβανε το Υπουργείο Παιδείας Διοικητικού Συμβουλίου, το οποίο όριζε μία επιτροπή για την σύνταξη κανονισμών λειτουργίας. Το αναλυτικό πρόγραμμα συντελούνταν στα ειδικά σχολεία. Περισσότερες ώρες διδασκαλίας αφιέρωναν στην εκμάθηση της γλώσσας (σε κάθε βαθμίδα διδάσκονταν 11 ώρες ελληνική γλώσσα και γραφή), ενώ στα άλλα μαθήματα αφιέρωναν συνολικά 27 ή 28 ώρες την εβδομάδα (Χαρίση, 2012).

Ο ιδρυματικός νόμος τροποποιήθηκε ένα χρόνο αργότερα 22/27 Ιανουαρίου 1938. Το έτος αυτό το «Ειδικόν Σχολείον Ανωμάτων» μετονομάστηκε σε «Πρότυπον Ειδικόν Σχολείον» και η Ρόζα Ιμβριώτη το ονόμασε «Πρότυπον Ειδικόν Σχολείον Αθηνών» (ΠΕΣΑ). Η ίδρυση και η λειτουργία του είναι αποτέλεσμα δύο σημαντικών παραγόντων: α) των κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών της εποχής οι οποίες διαμορφώνουν μία δυσάρεστη κατάσταση επηρεάζοντας αρνητικά την ζωή των παιδιών και β) το ενδιαφέρον που έχουν οι επιστήμονες για την προστασία της υγείας του παιδιού που επηρεάζεται από τα ιατρικά ρεύματα της Ευρώπης.

Με νόμο, συντελέστηκε η ίδρυση άλλων ειδικών σχολείων και τάξεων, καθιερώθηκε ο θεσμός της μετεκπαίδευσης του διδακτικού προσωπικού των ειδικών σχολικών δομών του Π.Ε.Σ.Α. Η απόκτηση πτυχίου ήταν απαραίτητη για την πρόσληψη των δασκάλων στα ειδικά σχολεία. Γι αυτό το λόγο η Ρ. Ιμβριώτη η οποία εφάρμοσε πρωτοπόρες μεθόδους διδασκαλίας με κυρίαρχη την «Ενιαία Συγκεντρωτική Διδασκαλία», προτείνει την μετεκπαίδευση των εκπαιδευτικών στο εξωτερικό προκειμένου να αποκτήσουν εξειδίκευση στην ειδική αγωγή και να εξασκηθούν στην λογοθεραπεία όπως επίσης και την εκπαίδευση των γυμναστών στην θεραπευτική γυμναστική και των ψυχιάτρων στην θεραπευτική αγωγή (Ζαγκότας, 2010). Τελικός σκοπός του «Πρότυπο Ειδικό Σχολείο Αθηνών» σύμφωνα με την Ρόζα Ιμβριώτη είναι τα παιδιά να γίνουν «χρήσιμοι πολίτες στην κοινωνία», δηλαδή, να είναι σε θέση να αναλαμβάνουν αρμοδιότητες της κοινωνίας και να συμμετέχουν ενεργά σε διάφορες δραστηριότητες (Ιμβριώτη, 2012).

5.2. Ο «Οίκος Τυφλών»

Ιδρύεται το 1906 στην Καλλιθέα Αθηνών μια φιλανθρωπική εταιρεία με την επωνυμία «Οίκος Τυφλών» με σκοπό την προστασία, εκπαίδευση και περίθαλψη τυφλών παιδιών ηλικίας 7-18 ετών ύστερα από πρόταση του Δημήτριου Βικέλλα και του ποιητή Γεωργίου Δροσίνη . Σκοπός της Εταιρείας είναι η μελλοντική προοπτική των τυφλών, ώστε να εργάζονται, να αυτοσυντηρούνται και να ζουν με αξιοπρέπεια(Λογοθέτη,2008.Στασινός, 1991). Η Εταιρεία συνεπικουρείται από την Εκκλησία και το Κράτος. Στο ίδρυμα αυτό, λειτουργεί εξ αρχής ειδικό (δίχρονο) νηπιαγωγείο και αργότερα η πρώτη στην Ελλάδα Σχολή Τυφλών (Κούμαρης,1948).

Η Ειρήνη Λασκαρίδου ήταν η πρώτη διευθύντρια του «Οίκου Τυφλών», κόρη της Αικατερίνης Λασκαρίδου. Τον Ιανουάριου του 1907 συντελέστηκαν τα εγκαίνια του σπιτιού της Ειρ. Λασκαρίδου στην Καλλιθέα στο οποίο πραγματοποιήθηκε η στέγαση του ιδρύματος. Η ίδια εφάρμοσε στην ελληνική γλώσσα το σύστημα Braille για τους τυφλούς. Με την λειτουργία του ιδρύματος που ήταν το πρώτο που ιδρύθηκε στην περιοχή της Εγγύς Ανατολής εκείνη την εποχή, άρχισαν να λειτουργούν Νηπιαγωγείο δίχρονης παρακολούθησης και η πρώτη σχολή τυφλών στην Ελλάδα η Φροβελιανή μέθοδος των νηπίων τυφλών(Χαρίση, 2012).

Το «Αμπέτειο Μέλαθρο» κτίστηκε το 1912 στο οποίο εγκαταστάθηκαν η διεύθυνση, τα οικοτροφεία, οι σχολές και τα εργαστήρια του «Οίκου Τυφλών». Από το 1912-1931 ο αριθμός των τυφλών κυμαίνονταν από 20 έως 70 ανάλογα με τις δυνατότητες που παρείχε το ίδρυμα να στεγάζει, περιθάλπει και να εκπαιδεύει τους τυφλούς. Άστοχο, το 1920 παρουσιάστηκε πτώση του αριθμού λόγω της εμπόλεμης κατάστασης που επικρατούσε. Το 1907-1924 το ίδρυμα είχε να αντιμετωπίσει μια σειρά σοβαρών δυσχερειών λόγω του Βαλκανικού Πολέμου και του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Αργότερα το 1925 ολοκληρώθηκε η ανασυγκρότηση του κτιρίου «Νικοπούλειο» και εγκαινιάστηκε το «Νικοπούλειο Οικοτροφείο». Επιπλέον, το 1936 αποχώρησε οικειοθελώς από την διεύθυνση του «Οίκου Τυφλών» και από την διευθύνουσα Ειρήνη Λασκαρίδου (Χαρίση, 2012).

Την περίοδο της κατοχής ο «Οίκος Τυφλών» σε συνεργασία με τον Ελληνικό και Διεθνή Ερυθρό Σταυρό συνέδραμαν στην παροχή τροφίμων. Στα 1928 λειτουργούν ήδη τέσσερις πλήρεις τάξεις του (ειδικού) δημοτικού σχολείου που γίνεται αργότερα εξατάξιο (Στασινός, 1991).

Το 1946, το ίδρυμα «Εγγύς Ανατολής» ανέλαβε την διατροφή 30 περίπου τυφλών παιδιών και λειτούργησε ο «Φάρος Τυφλών Καλλιθέας» όπου στεγάζονταν η Σχολή Τηλεφωνητών, Ειδικό Τυπογραφείο κ.α. Η Hellen Keller που επισκέφθηκε τον «Οίκο Τυφλών» ενθάρρυνε του μικρούς τυφλούς μαθητές να συνεχίσουν τις προσπάθειές τους προκειμένου να επωφεληθούν από την ειδική εκπαίδευση που τους παρέχεται. Τέλος, το 1948 η Εφορεία του Ιδρύματος πέρα από την εύρυθμη λειτουργία που ανέλαβε έστρεψε την προσοχή της στα ειδικά εκπαιδευτικά ζητήματα των τυφλών(Χαρίση, 2012) .

5.3. Ο «Οίκος Κωφαλάων»

Σχεδόν ταυτόχρονα με τον «Οίκο Τυφλών» πραγματοποιήθηκε η πρώτη κίνηση για την αντιμετώπιση των κωφαλάων στην χώρα μας. Έτσι ιδρύθηκε ο «Οίκος Κωφαλάων Χαραλάμπους και Ελένης Στυλιοπούλου» (Στασινός, 2001) .

Το 1923 ιδρύθηκε από το Ίδρυμα «Εγγύς Ανατολής» το πρώτο ειδικό σχολείο που φιλοξενούσε 10 περίπου κωφάλαλα παιδιά Μικρασιατών προσφύγων. Αρχικά λειτούργησε στην Αθήνα και αργότερα μεταφέρθηκε στη Σύρο ως το 1932. Στη συνέχεια, ιδρύθηκε και ο «Εθνικός Οίκος Κωφαλάων» ο οποίος συγχωνεύτηκε με αυτόν της Σύρου (Στασινός, 2001).

Στον οίκο φιλοξενούνταν αγόρια και κορίτσια που ήταν κωφάλαλα ηλικίας 7-15 χρόνων και διδάσκονταν όμοια μαθήματα με το κανονικό σχολείο. Με τη συγχώνευση των δύο Οίκων, το 1937 ιδρύθηκε το «Εθνικόν Ίδρυμα Προστασίας Κωφαλάων: Οίκος Αθηνών Χαραλ. και Ελ. Σπηλιοπούλου». Σκοπός αυτού του ιδρύματος ήταν η λειτουργία επαγγελματικών και σχολικών δομών γι' αυτό το θέμα για την «επαγγελματική προστασία και καθοδήγηση» των κωφαλάων. Η μέθοδος διδασκαλίας ήταν η προφορική με κύρια στοιχεία την άρθρωση, τη χειλεανάγνωση και την ακουστική αγωγή (Στασινός, 2001).

Στον παρακάτω πίνακα απεικονίζεται ο αριθμός των κωφάλαλων μαθητών που φοίτησαν στο ίδρυμα την περίοδο 1938-1950. Παρατηρούμε ότι ο αριθμός των μαθητών παρουσιάζει αύξηση την περίοδο 1938-1940 ενώ το έτος 1940-41 ο αριθμός μειώθηκε λόγω της κήρυξης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Στα επόμενα χρόνια παρατηρούμε ότι υπάρχει μεγαλύτερη μείωση του αριθμού των κωφάλαλων μαθητών λόγω της διαταγής να χρησιμοποιηθεί το Υπουργείο Υγιεινής ως Γενικό Κρατικό Νοσοκομείο. Από τον Πίνακα συμπεραίνουμε ότι το 1938-1950 το ίδρυμα φιλοξένησε ένα σημαντικό αριθμό κωφαλάων μαθητών (Στασινός, 2001).

**Πίνακας Κωφάλαλοι μαθητές του Εθνικού Ιδρύματος Προστασίας Κωφάλαλων
(περίοδος 1938-1950)**

Κωφάλαλοι μαθητές	ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΤΗ								ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ
	1938-39	1939-40	1940- 41	1945-46	1946-47	1947-48	1948-49	1949-50	
Εσωτερικοί Α	40	50	45	22	14	20	21	23	235
Εσωτερικοί Κ	15	26	21	13	12	17	17	20	141
ΣΥΝΟΛΟ	55	76	66	35	26	37	38	43	376
Εξωτερικοί Α	8	7	8	4	14	15	14	17	87
Εξωτερικοί Κ	2	4	3	4	6	12	11	14	56
Συνολο	10	11	11	8	20	27	25	31	143
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	65	87	77	43	46	64	63	74	589

Κωδικός: Α: Αγόρια, Κ: Κορίτσια

Πηγή: Εθνικόν Ίδρυμα Προστασίας Κωφάλαλων: Οίκος Αθηνών Χαράλ. και Ελ. Σπηλιοπούλου (1950), Επιμέλεια Φιλιππίδη, Αθήναι (σελ. 35 και 38).

5.4. Η Ελληνική Εταιρεία Προστασίας και Αποκαταστάσεως Αναπήρων Παιδών (ΕΛ.Ε.Π.Α.Π.)

Το 1937 ιδρύθηκε με πρωτοβουλία της «Εγγύς Ανατολής» η Ελληνική Εταιρεία Προστασίας και Αποκαταστάσεως Αναπήρων Παιδών (ΕΛ.Ε.Π.Α.Π.). Όπως προαναφέρθηκε στόχος της εταιρίας ήταν η αντιμετώπιση των παιδιών με κινητικά προβλήματα από την βρεφική ηλικία μέχρι την ηλικία των 16 ετών (Στασινός, 2001).

Με συμπράσταση της Διεθνούς Εταιρείας Προστασίας Ανάπηρων ξεκίνησε την λειτουργία της οργανώνοντας ένα Φυσικο-θεραπευτικό Κέντρο, που ήταν το πρώτο που λειτούργησε στη χώρα, το οποίο περιλάμβανε Διαγνωστική Κλινική που εξετάζονταν «κινητικώς ανάπηρα» παιδιά. Επίσης, λειτούργησε και Ειδικόν Σχολείον Αναπήρων Παιδών στο οποίο παραδίδονταν μαθήματα στοιχειώδους εκπαίδευσης και θεραπευτική αγωγή. Το σχολείο λειτουργούσε σύμφωνα με το πρόγραμμα των «Κατώτερων Δημοτικών Σχολείων» άλλα ήταν τροποποιημένο σύμφωνα με τις ανάγκες και τις δυνατότητες των ατόμων με κινητική αναπηρία (Στασινός, 2001).

Η ΕΛ.Ε.Π.Α.Π. ζητά από τον Εμ. Λαμπαδάριο ο οποίος ήταν ιατρικός σύμβουλος του Υπουργείου Παιδείας (Τοποθετήσεις και προαγωγή εις οργανικάς θέσεις της κεντρικής υπηρεσίας του Υπουργείου Παιδείας. Εφημ. «Ελεύθερον Βήμα», 14-8-1937) να εκφράσει την άποψή του σχετικά με το θέμα κατάλληλης οργάνωσης των σωματικά ανάπηρων παιδιών. Η πρότασή του γίνεται αποδεκτή από μεγάλο αριθμό με παιδιών με κινητικά προβλήματα (Στασινός, 2001).

Την ίδια χρονική περίοδο (1937) ιδρύεται και το δημοτικό σχολείο για «σωματικώς ανάπηρα» παιδιά στο Ασκληπιείο Βούλας υπό την εποπτεία του Υπουργείου Παιδείας (Β.Δ. Φ.Ε.Κ 151, 12 Απριλίου 1938. «Περί ιδρύσεως δημοτικών σχολείων και νηπιαγωγείων εν τω Νομώ Αττικοβοιωτίας») σύμφωνα με το πρόγραμμα των κανονικών σχολείων (Αναστασίου, Ηλιάδου-Τάχου, & Χαρίση, 1937).

Την εμπόλεμη περίοδο (1939-1941), το Διοικητικό Συμβούλιο πήρε σημαντικές αποφάσεις που συνέβαλαν στην πορεία της Εταιρείας. Το ειδικό σχολείο έκλεισε και οι εγκαταστάσεις της διατέθηκαν για την δημιουργία εργαστηρίων πλεκτικής καθώς και για την ίδρυση Σταθμού Α' Βοηθειών (Στασινός, 2001).

Το 1943 η εταιρεία επέστρεψε στο ιατρικό, κοινωνικό και εκπαιδευτικό της έργο και διατέθηκε μεγαλύτερη προσφορά στην ανασυγκρότηση υπηρεσιών. Από το 1942 η Εταιρεία με επικεφαλή τον Λαμπαδάριο επιδίωξε την ίδρυση Σταθμών Ειδικών Ιατρείων και το 1946 ίδρυσε τη Στέγη Αναπήρου Παιδιού που εξυπηρετούσε παιδιά από τις επαρχίες της χώρας μας. Δύο χρόνια μετά η Στέγη σταμάτησε την λειτουργία της γιατί είχε διακοπεί η συνεργασία της Εταιρείας με το ίδρυμα «Εγγύς Ανατολής» (Στασινός, 2001).

6. ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΙ ΟΙ ΟΠΟΙΟ ΣΥΝΕΒΑΛΑΝ ΣΤΗΝ ΕΔΡΑΙΩΣΗ ΤΗΣ ΕΙΔΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

6.1. Ρόλος Ειδικών Παιδαγωγών

Το επάγγελμα των ειδικών παιδαγωγών εμφανίζεται κατά τις δεκαετίες 1940-1950. Ο ειδικός παιδαγωγός ήταν εκείνος που ασχολούνταν αποκλειστικά και μόνο με την διαπαιδαγώγηση των παιδιών με ειδικές ανάγκες. Δηλαδή, ήταν υπεύθυνος για τις αρμοδιότητες που μέχρι τότε διαδραμάτιζαν γιατροί, κοινωνικοί λειτουργοί και ψυχολόγοι στα σχολεία. Σκοπός του ήταν να ανακαλύψει νέες μεθόδους και μέσα διδασκαλίας οι οποίες θα συνέβαλλαν στην ικανοποίηση των αναγκών όλων των μαθητών με ειδικές ανάγκες. Μερικοί από τους σημαντικούς ειδικούς παιδαγωγούς στην Ελλάδα αναφέρονται παρακάτω (Δελλασουδας, 2005: 29).

6.1.1. Ρόζα Ιμβριώτη

Η Ρόζα Ιμβριώτη γεννήθηκε στην Αθήνα το 1898 προερχόμενη από αστική οικογένεια με προοδευτικές ιδεολογικές καταβολές. Μαθήτρια που φοιτά ακόμη στο Αρσάκειο δημοσιεύει στο περιοδικό «Πινακοθήκη» ποιήματα με το πατρικό της όνομα Ρόζα Ν. Ιωάννου σε δημοτική γλώσσα (Χαρίση, 2012).

Σε μια εποχή με κοινωνικοοικονομικά προβλήματα η Ιμβριώτη το 1914 παίρνει το απολυτήριο Γυμνασίου και κάνει την εγγραφή της στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, σε ηλικία 16 ετών. Ταυτόχρονα διδάσκει στο «Κυριακόν Σχολείον Εργατριών» (Κ.Σ.Ε.) τα γενικά μαθήματα της Β' τάξης το οποίο ιδρύεται τον Οκτώβρη του 1911 και λειτουργεί έως το 1922 από το «Εργατικό Κέντρο Αθηνών». Άλλα άρθρα της είναι: «Η ψυχική υγεία των παιδιών μας», σε δύο συνέχειες στο περιοδικό «Ελεύθερα Γράμματα» το 1946 (τχ. 49 & 50, σ. 245-246, 258-259) και δύο άρθρα στο Ριζοσπάστη με τίτλο «Τα ανάπηρα παιδιά» και «Η ψυχολογία του ανάπηρου παιδιού» (Στις 21-2-1947 και 28-2-1947). Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο δεν υπάρχουν άλλα άρθρα της που να αναφέρονται στην ειδική εκπαίδευση και στο Π.Ε.Σ.Α. (Χαρίση, 2012).

Το Νοέμβριο του 1916 αποφοιτά από την Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών και τον Απρίλιο του 1924 έως και τον Αύγουστο του 1925 διδάσκει στο Μαράσλειο όταν υποχρεώνεται να υποβάλλει αίτηση μετάθεσης. Στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1925 μετατίθεται στο 1ο Γυμνάσιο Θηλέων Αθηνών όπου θα παραμείνει μέχρι τις 16 Φεβρουαρίου του 1926. Στις εκλογές του 1920, η Ιμβριώτη εργάστηκε στο Πρότυπον Εκπαιδευτήριον Αθηνών του Ηλία Κωνσταντινίδη. Συνεργάστηκε με τη Θεοδωροπούλου και το Δημήτρη Γληνό στη σύνταξη των εκπαιδευτικών προγραμματικών διακηρύξεων του Συνδέσμου Ελληνίδων υπέρ των Δικαιωμάτων της Γυναίκας, που δημοσιεύθηκαν στο περιοδικό Ο Αγώνας της Γυναίκας (1923) (Χαρίση, 2012).

Το 1924, ενώ εργαζόταν ως καθηγήτρια ιστορίας στο Μαράσλειο, υπό τη διεύθυνση του Αλέξανδρου Δελμούζου, εξαιτίας της συζήτησης, στο μάθημά της, του βιβλίου του Γ. Κορδάτου για την Επανάσταση του 1821, κατηγορήθηκε για «υλιστική» διδασκαλία. Το 1925, όταν προκύπτει η Μαρασλειακή διαμάχη, η Ιμβριώτη είναι μέλος του Σ.Ε.Δ.Γ. Απολύθηκε το 1926, για να επανέλθει το 1928. Το 1934 έγινε γυμνασιάρχης στο Κιλκίς. Ο Ι. Μεταξάς δέχτηκε την πρόταση της Ρόζας Ιμβριώτη για την ίδρυση του Πρότυπου Ειδικού Σχολείου το οποίο λειτούργησε από το, Μάρτιο του 1937 έως τον Οκτώβριο του 1940 στην Καισαριανή (Χαρίση, 2012).

Η Ιμβριώτη ήταν Ελληνίδα παιδαγωγός και πρωτοπόρος της Ειδικής Εκπαίδευσης. Ίδρυσε το Πρότυπο Ειδικό Σχολείο Αθηνών (1937), πρώτη προσπάθεια της Ελλάδας για τη συστηματική αγωγή των παιδιών με νοητική υστέρηση. Το πρώτο άρθρο της για την ειδική αγωγή δημοσιεύεται στην εφημερίδα «Ελεύθερο Βήμα» που είχε σκοπό να κάνει γνωστό στις οικογένειες και στα παιδιά με ειδικές ανάγκες, την ανάγκη ίδρυσης ειδικού σχολείου (Χαρίση, 2012).

Στα πρώτα της βήματα δηλαδή κατά τον 20ο αιώνα η Ειδική αγωγή έχει ως στόχο της με την ίδρυση κυρίως σχολείων. Επιχειρεί την μετάδοση στοιχειωδών γνώσεων στα άτομα με ειδικές ανάγκες, χρησιμοποιώντας όμως ακατάλληλες μεθόδους διδασκαλίας όσον αφορά τις μαθησιακές ανάγκες αυτών των ατόμων, με αποτέλεσμα η μαθησιακή διαδικασία να δυσχεραίνεται παρά να διευκολύνεται.

Η Ειδική Αγωγή αφορά την εκπαίδευση των ατόμων με ειδικές ανάγκες και έχει υποστεί διάφορες προσεγγίσεις της έννοιας. Μία προσέγγιση είναι της Ρόζας Ιμβριώτη (1939), η οποία ορίζει την Ειδική Αγωγή με την παλιά της ορολογία

«Θεραπευτική Παιδαγωγική» ως «την επιστήμη που φροντίζει για τη μόρφωση, διδασκαλία και πρόνοια όλων των παιδιών που η σωματική και ψυχική τους εξέλιξη εμποδίζεται αδιάκοπα από παράγοντες ατομικούς και κοινωνικούς»(1939, σελ. 7). Συγκεκριμένα, αυτοί οι παράγοντες είναι: 1) Αδυναμία στις αισθήσεις (τυφλά παιδιά ή με βλάβες στην όραση, κωφά ή με βλάβες στην ακοή ή κωφάλαλα), 2) Σταμάτημα στην εξέλιξη του κεντρικού νευρικού συστήματος (πολύ - μέτρια - λίγο καθυστερημένα παιδιά), 3) νευροπαθική και ψυχοπαθική σύσταση, σωματικές αρρώστιες, αναπηρία, ελαττώματα που οφείλονται στο περιβάλλον (δύσκολα, απειθάρχητα παιδιά). Η Ειδική Αγωγή περιλαμβάνει το επιστημονικό (ειδικά σχεδιασμένα εκπαιδευτικά προγράμματα) και το κοινωνικό (ένταξη, αποδοχή) κομμάτι, έτσι ώστε να αποτελεσματική και ολοκληρωμένη (Ιμβριώτη, 1939).

Επιπλέον, στην Ευρώπη, ο όρος «ένταξη» εισέρχεται και στην Ειδική Αγωγή. Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται προκειμένου να ενταχθούν και τα άτομα με αναπηρίες αλλά και όπως αναφέρει η Σ. Παπαδοπούλου (2010) να μην υπάρχει διαχωρισμός των μαθητών (Ζώνου-Σιδέρη, 2000).

Τέλος, η σχέση της Ιμβριώτης με την ειδική αγωγή προκύπτει με την στενή συνεργασία της με τον Λαμπαδάριο, συνάντηση που καθορίζει την ίδρυση του πρώτου ειδικού σχολείου στην Ελλάδα για παιδιά με νοητική καθυστέρηση και συναισθηματικές ή συμπεριφορικές διαταραχές (Ιμβριώτη, 1939).

Την ίδια περίοδο αντιπροσωπεύει τρία άρθρα για τα Ειδικά Σχολεία στην «Παιδαγωγική», ένα άρθρο στο περιοδικό «Το Παιδί» του «Πατριωτικού Ιδρύματος Κοινωνικής Πρόνοιας και Αντιλήψεως» (Π.Ι.Κ.Π.Α.) και τρεις εκθέσεις λειτουργίας του Π.Ε.Σ.Α. προς το Υπουργείο Παιδείας. Το ένα βιβλίο της έχει τίτλο «Μεθοδολογικά Προβλήματα-Α' Η Διαλεχτική του Χέγκελ» και το δεύτερο «Σχολείον Ανωμάτων και Καθυστερημένων Παίδων» (Χαρίση, 2012).

Μέσα από τα έργα της η Ιμβριώτη προσπαθεί να γνωστοποιήσει στο ευρύ κοινό τις σύγχρονες παιδαγωγικές αντιλήψεις και τις πρακτικές που αφορούν την εκπαίδευση των παιδιών με νοητικές, συναισθηματικές και συμπεριφορικές διαταραχές. Για το λόγο αυτό τα άρθρα της είναι άλλοτε επιστημονικά και άλλοτε εκλαϊκευτικά (Χαρίση, 2012).

Σύμφωνα με την Ιμβριώτη τα παιδιά με ειδικές ανάγκες χρειάζονται παιδαγωγική «θεραπεία». Επομένως, έργο του Ειδικού Σχολείου το οποίο δεν αποτελεί μόνο παιδαγωγικό ίδρυμα, αλλά κυρίως «θεραπευτικό-παιδαγωγικό», είναι «όσο το δυνατόν περισσότερα παιδιά να τα κάνει ικανά να γυρίσουν στο κανονικό σχολείο και στα πιο αδύναμα να δώσει στοιχειώδεις δεξιότητες για να μπορούν να ζήσουν χωρίς να έχουν ανάγκη από την άμεση βοήθεια των άλλων» (Ιμβριώτη,1939).

Γι' αυτό είναι απαραίτητη η συνεργασία γιατρού με τον παιδαγωγό αλλά και ο ψυχίατρος. Έργο του γιατρού είναι η σωματική εξέταση του παιδιού, η ιατρική παρακολούθηση και περίθαλψή του. Ο ψυχολόγος θα βοηθήσει να εξηγηθούν ορισμένες ψυχικές ιδιορρυθμίες και ο οποίος αποτελεί σε αυτές τις περιπτώσεις το δεξί χέρι του παιδαγωγού (Ιμβριώτη). Ο παιδαγωγός είναι αυτός που αντιλαμβάνεται πρώτος «τους αντιπάλους, τα πρώτα συμπτώματα από τις βαριές νευρικές και ψυχικές αρρώστιες». Με τη συνεργασία γιατρού και παιδαγωγού το Ειδικό Σχολείο είναι εκείνο που θα αναλάβει το θεραπευτικό και παιδαγωγικό έργο για κάθε μαθητή ξεχωριστά, αφού η θεραπευτική αγωγή πηγάζει από το Ειδικό Σχολείο και είναι ταυτόσημο με αυτό (Ιμβριώτη, 1939).

Η Ιμβριώτη υποστηρίζει ότι τα ειδικά σχολεία πρέπει: α) να είναι αυτοτελή και ανεξάρτητα από τα άλλα δημοτικά σχολεία, β) να έχουν το δικό τους διδακτικό και βοηθητικό προσωπικό. Σύμφωνα με την Ιμβριώτη να αποτελείται από τον διευθυντή, τους δασκάλους, ένα δάσκαλο γυμναστικής και ένα ειδικό γιατρό (Α.Ν. 1049/1938 , άρθρο 2), ενώ το βοηθητικό προσωπικό από έναν κηπουρό, μια επιστάτρια και μία υπηρέτρια, γ) να χρησιμοποιούν ειδικά διδακτικά μέσα και ποικίλο υλικό για τις ανάγκες της διδασκαλίας (ό.π. σ. 188-189), δ) να χρησιμοποιούν ειδικές μεθόδους διδασκαλίας όπως εξατομικευμένη διδασκαλία, «ενιαία συγκεντρωτική διδασκαλία», κ.α., ε) να διαθέτουν δικό τους οίκημα, ώστε να μπορούν να το διαμορφώσουν σύμφωνα με τις ανάγκες των μαθητών, στ) να στηρίζονται σε δικά τους οικονομικά μέσα, από την χρηματοδότηση του κράτους, δωρεές, εισφορές των γονέων, κ.λπ. ζ) να έχουν δική τους διοίκηση, διεύθυνση και εποπτεία και η) να υποστηρίζονται από συμπληρωματικές υποστηρικτικές υπηρεσίες, όπως είναι τα οικοτροφεία (Ιμβριώτη, 1939).

Επομένως, το Ειδικό Σχολείο δεν είναι απλώς ένα παιδαγωγικό ίδρυμα. Είναι θεραπευτικό και παιδαγωγικό. Οι απόψεις που επικρατούν ήδη από τις αρχές του 20ου αιώνα, είναι πως τα «Ειδικά ή βοηθητικά σχολεία και οι Ειδικές Τάξεις» είναι ένα είδος του υποκατάστατου κανονικού σχολείου, ένα είδος θεραπείας. Η Ρ. Ιμβριώτη προτιμάει το όρο «Ειδικά σχολεία» και όχι «βοηθητικά» διότι δεν πρόκειται για σχολεία που θα «προσφέρουν προσωρινή βοήθεια στα παιδιά, για να κερδίσουν πίσω την τάξη τους στο σχολείο, παρά για ‘ειδικό’ αντίκρισμα (Ιμβριώτη, 1939).

Εν κατακλείδι, σκοπός του ειδικού σχολείου είναι να κοινωνικοποιήσει τα παιδιά όπως επίσης να παρέχει προληπτική θεραπεία. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με την δημιουργία κατάλληλου σχολικού περιβάλλοντος και φιλικής ατμόσφαιρας η οποία θα επαναφέρει την ψυχική ισορροπία των παιδιών καθώς επίσης θα συμβάλλει στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους (Ιμβριώτη, 1939).

6.1.2. Ειρήνη Λασκαρίδου (1898-1958)

Η Ειρήνη Λασκαρίδου γεννήθηκε το 1898 στην Αθήνα και πέθανε το 1958. Υπήρξε μορφωμένη γυναίκα η οποία εισήλθε στα ανώτερα επίπεδα εκπαίδευσης και πρωτοστάτησε στην εποχή της (Λογοθέτη, 2008). Ο πατέρας της ήταν ο Λάσκαρης Λασκαρίδης και η μητέρα της η Αικατερίνη Λασκαρίδου-Χρηστομάνου. Μεγάλωσε σε περιβάλλον υψηλού πνευματικού επιπέδου με αποτέλεσμα να αποκτήσει και την ανάλογη μόρφωση (Μελένικο, 1898-1958). Επιπλέον, στις αρχές του 20ου αιώνα εγκαινιάζει τον κλάδο της Ειδικής Αγωγής στην χώρα μας (Λογοθέτη, 2008).

Ύστερα από υπόδειξη του φιλόλογου Δ. Βικέλα πήγε στο εξωτερικό και στην Γαλλία φοίτησε για ένα χρόνο στη Σχολή Τυφλών της Μελούζης. Στη συνέχεια περιήλθε και σε άλλες χώρες, Σουηδία και Γερμανία για να παρακολουθήσει επιπρόσθετα μαθήματα και να συμπληρώσει τις γνώσεις της στην εκπαίδευση των τυφλών (Μελένικο, 1898-1958).

Έπειτα η Ειρήνη Λασκαρίδου επέστρεψε στην Ελλάδα προσπαθώντας να πραγματοποιήσει την ίδρυση μιας Σχολής Τυφλών στην οποία υπήρξε πρώτη διευθύντρια «τυφολόγος». Πράγματι, το 1907 ιδρύεται στην Καλλιθέα της Αθήνας η πρώτη σχολή εκπαίδευσης τυφλών, ο λεγόμενος «Οίκος Τυφλών» (Μελένικο, 1898-1958) ο οποίος είχε αναλάβει παιδαγωγικό έργο (Λογοθέτη, 2008). Σημαντικό όμως για να επιτευχθεί με επιτυχία ήταν να έχει εξειδικευμένο προσωπικό.

Η ίδια φρόντισε να εξασφαλίσει σταθερότητα στα πρόσωπα των δασκάλων ώστε να μην προκαλείται σύγχυση στα παιδιά. Επίσης, σκιαγραφεί τον τίτλο μιας προσηλωμένης παιδαγωγού όσον αφορά την υγεία και την φροντίδα των τυφλών παιδιών (Λογοθέτη, 2008).

Ακόμη, η Ειρήνη Λασκαρίδου αναλαμβάνει τη διεύθυνση του Οίκου και λίγα χρόνια αργότερα το 1910 εκπροσώπησε τη χώρα μας στο παγκόσμιο τυφλολογικό συνέδριο της Βιέννης. Με τα λίγα μέσα που διέθετε εξέθεσε τα χειροτεχνήματα των τυφλών παιδιών της Σχολής και έλαβε το πρώτο βραβείο (Μελένικο, 1898-1958). Ως διευθύντρια του Οίκου είχε ποικίλες αρμοδιότητες και ευθύνες όπως ο καθένας που υπηρετεί σε μία εργασία. Ειδικότερα, έπρεπε να διαχειριστεί την ομαλή λειτουργία και οργάνωση του ιδρύματος σε οργανωτικό αλλά και σε εκπαιδευτικό τομέα. Όφειλε δηλαδή να αναλάβει τις οικονομικές και τις διοικητικές υποθέσεις και να εξασφαλίσει την κατάλληλη εφαρμογή του παιδαγωγικού προγράμματος (Λογοθέτη, 2008). Το 1912 μετά από την ίδρυση του Οίκου στο νεόκτιστο «Αμπέτιο Μέλαθρο», η διευθύντρια Ειρήνη Λασκαρίδου ανησυχούσε για την προσαρμογή των παιδιών στο νέο περιβάλλον όπως επίσης και για τον προσανατολισμό τους (Λογοθέτη, 2008).

Η διευθύντρια έπρεπε να μένει στον Οίκο προκειμένου να αντιμετωπίζει διάφορα προβλήματα και καταστάσεις που προέκυπταν. Συνεχίζοντας με τα διοικητικά θέματα ήταν υπεύθυνη για την υποβολή αιτήσεων και δικαιολογητικών όσων τυφλών παιδιών ήθελαν να εισαχθούν στο ίδρυμα. Τέλος, όσον αφορά την οικονομική διαχείριση σε συνεργασία με τον οικονόμο αναλάμβανε τις παραγγελίες τροφίμων (Λογοθέτη, 2008).

Παρέμεινε στη θέση της διευθύντριας και μετά το θάνατο της μητέρας το 1916, οπότε και τη διαδέχτηκε στη θέση του προέδρου του εκπαιδευτικού τμήματος του «Πατριωτικού Συνδέσμου». Το 1936 απομακρύνεται οικειοθελώς από την διεύθυνση του Οίκου. Η Ειρήνη Λασκαρίδου γνωρίζει σε όλους ότι δεν επιθυμεί να είναι ένα άβουλο εκτελεστικό όργανο, το οποίο εφαρμόζει οδηγίες χωρίς να κρίνει και να εκφράζει άποψη. Για την ίδια σημασία έχει η καρποφόρα για τα τυφλά παιδιά δραστηριότητα της και δε διστάζει να παραιτηθεί εφόσον αναιρείται αυτή η δυνατότητα, της ελεύθερης και δημιουργικής απασχόλησης. Η στάση της υποδηλώνει πόσο συνειδητοποιημένη παιδαγωγός και διευθύντρια υπήρξε. Η Εφορεία αποδέχτηκε την παραίτηση της και της απένειμε ως φόρο τιμής για την

πολύτιμη και πολυετή προσφορά της τον τίτλο της Επιτίμου Συμβούλου του Ιδρύματος (Μελένικο, 1898-1958).

Το 1938 ιδρύει σε δικό της οίκημα στο Μαρούσι το σύλλογο «Οι φίλοι των τυφλών», του οποίου ήταν ισόβια πρόεδρος. Ο σύλλογος αναλάμβανε την φροντίδα γυναικών που έχασαν την όρασή τους και μεγαλύτερων που δεν γίνονταν αποδεκτές στον Οίκο Τυφλών (Μελένικο, 1898-1958). Σύμφωνα με τον Εσωτερικό Κανονισμό γίνονταν αποδεκτές νέες κοπέλες ηλικίας 18-25 ετών και η εισαγωγή τους ξεκινούσε τον Οκτώβριο. Ανάλογα με το κενό θέσεων τις έπαιρναν στον Οίκο και ο αριθμός δεν ξεπερνούσε τα 15 άτομα. Είχαν το δικαίωμα να φοιτούν μέχρι 3 έτη και διδάσκονταν γράμματα, επαγγέλματα, μουσική, οικοκυρική και ό, τι βελτίωνε το ηθικό τους (Λογοθέτη, 2008).

Τέλος, η Ειρήνη Λασκαρίδου ασχολήθηκε και με την συγγραφή βιβλίων σχετικά με τη μέθοδο Μπράιγ στην οποία έκανε διάφορες τροποποιήσεις προκειμένου να ανταποκρίνεται στην ελληνική γλώσσα (Λογοθέτη, 2008) και τη μορφωτική διαδικασία. Τα έργα ήταν: Πρώτον Ελληνικόν Αλφαβητάριον, Πρώτον Ελληνικόν Αναγνωσματάριον, Πρώτη Ελληνική Γραμματική Στιγμογραφία, Εκδρομή δύο παιδών, Επιστολαί του 1910, Χριστούγεννα και Νέον Έτος 1917 και Ελληνική Χρηστομάθεια, Α΄ μέρος-Μύθοι. Επίσης ήταν δυνατή η μεταγραφή βιβλίων εις τη μέθοδο των Τυφλών αρκεί να είχε προηγηθεί παραγγελία. Ακόμη, τα έργα αυτά μπορούσαν να αγοραστούν από τα άτομα της σχολής αλλά μόνο μία φορά την εβδομάδα και συγκεκριμένα την Πέμπτη. Στην ίδια ανήκει και το έργο Πως να μορφώσουμε ανθρώπους, στο οποίο παρουσιάζει τις αντιλήψεις της μητέρας της, Αικατερίνης Λασκαρίδου, για την πορεία και τον τρόπο διαμόρφωσης «καλών» ανθρώπων. Εξίσου αξιόλογα είναι τα μυθιστορήματα: Κρυφοί Καημοί (1944) και Στέλλα (1947) (Μελένικο, 1898-1958).

6.1.3. Καλαντζής, Κωνσταντίνος Γ., 1911-1988

Ο Κώστας Γ. Καλαντζής γεννήθηκε στον Αλμυρό Μαγνησίας το 1911. Είναι Ειδικός Παιδαγωγός, Λογοτέχνης και αγωνιστής της Εθνικής Αντίστασης. Ξεκίνησε ως δάσκαλος, μετεκπαιδεύτηκε στο πανεπιστήμιο, σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου της Αθήνας, συνέχισε τις σπουδές του στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου της Βιέννης και στο φημισμένο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο της. Απ' το

πρώτο πήρε Διδακτορικό Δίπλωμα Φιλολόγου και απ' το δεύτερο Δίπλωμα Ειδικού Παιδαγωγού (ΕΚΕΒΙ, 2000-2012).

Στις 16 Δεκεμβρίου του 1929 διορίστηκε ως δάσκαλος και ως το 1936 εργάστηκε σε Δημοτικά Σχολεία των χωριών του Πηλίου, του Αλμυρού και της πόλης του Βόλου. Από της αρχή της εργασίας του στα σχολεία ξεκίνησε να ερευνά τα προβλήματα των σχολείων, τις ψυχολογικές και μαθησιακές δυσκολίες των μαθητών, κατασκεύασε σχολικό θέατρο με αναπαραστάσεις τοπικών μύθων (του Πηλίου) και ανέφερε στην εισήγησή του στα Εκπαιδευτικά Συνέδρια της περιφέρειάς, θέματα αναφορικά με τα προβλήματα της καθημερινής σχολικής πραγματικότητας. Στον Βόλο κατέλαβε προσπάθειες για την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού, μέσω της οποίας ιδρύθηκαν δυο νυκτερινά σχολεία αναλφάβητων ενηλίκων (Ε. Γκονέλα, Τ. Ρηγοπούλου, Κ. Τράντου, «Κώστας Καλαντζής...», ό.π., σσ. 90-94).

Ως ειδικός παιδαγωγός: Δούλεψε κοντά στην αείμνηστη Ρόζα Ιμβριώτη στο Πρότυπο Ειδικό Σχολείο της στην Καισαριανή. Μετά την επιστροφή του απ' τη Βιέννη (1954) δούλεψε ιδιωτικά. Συνεργάστηκε με το Εθνικό Ίδρυμα Αποκατάστασης Αναπήρων, τον Τομέα Ψυχικής Υγιεινής (Νοταρά 58), το Ίδρυμα Θεοτόκος, το Νοσοκομείο Παίδων η Αγία Σοφία κ.λπ. Με άλλους προοδευτικούς νέους επιστήμονες, πήρε μέρος στη νέα κίνηση για την Ψυχική Υγιεινή, όπως στην ίδρυση το 1954 του "Α΄ Ιατροπαιδαγωγικού - Συμβουλ. Σταθμού" και της "Εταιρείας Ψυχικής Υγιεινής και Νευροψυχιατρικής του παιδιού" (ΕΚΕΒΙ, 2000-2012).

Όσον αφορά τον όρο «Ειδική Αγωγή» για τον Καλαντζή (1972) είναι ένας κύκλος που έχει να κάνει με ειδικούς χειρισμούς και μεθόδους, ειδικές μορφές εργασίας, ειδικό διδακτικό περιεχόμενο, υλικό και κλίμα, δηλαδή πρόκειται για μια παιδαγωγική θεραπεία γι' αυτό και η ειδική επιστήμη της ονομάστηκε Θεραπευτική Παιδαγωγική. Συγκεκριμένα επισημαίνει ότι η Ειδική Αγωγή δεν έχει σκοπό να επαναφέρει, να αποκαταστήσει και να επανορθώσει αλλά να διορθώσει και να προσπαθήσει να βελτιώσει την εξέλιξη του παιδιού. Χαρακτηρίζεται ως «επέμβαση και βοήθεια» διότι συνθέτει ένα άτομο με απλή και ολοκληρωμένη προσωπικότητα καθώς επίσης και την κοινωνική ένταξη των ατόμων. Ο Κ. Καλαντζής δεν χρησιμοποιεί πλέον τον όρο «Θεραπευτική Παιδαγωγική» καθώς πιστεύει ότι το παιδί που αντιμετωπίζει κάποιο πρόβλημα δεν είναι άρρωστο απλά χρειάζεται κάποια βοήθεια και στήριξη. Το έργο της καθορίζεται από τις δυνατότητες, τις ανάγκες των

παιδιών καθώς επίσης και από τις απαιτήσεις της κοινωνίας. Η Ειδική αγωγή έχει ως στόχο την ευτυχία και την διασκέδαση των παιδιών, δηλαδή το παιδί να είναι χαρούμενο και να περνάει καλά (Γκόγκου, 2016).

Στα μέσα του 20ου αιώνα, γύρω στο 1950 ιδρύεται ο πρώτος Ιατροπαιδαγωγικός συμβουλευτικός σταθμός και η Εταιρεία Ψυχικής Υγιεινής και Νευροψυχιατρικής του παιδιού, από την ομάδα νέων επιστημόνων, στην οποία εντάσσεται και ο Καλαντζής. Ακόμη, ιδρύεται ο πρώτος Σύλλογος γονέων και Κηδεμόνων Απροσάρμοστων Παιδιών και το πρώτο Ειδικό Σχολείο για ασκήσιμα παιδιά, το Στουπάθειο (1962) του Κ. Καλαντζή. Αυτές οι προσπάθειες που πραγματοποιήθηκαν αλλά και γενικότερα οι νέες αντιλήψεις έφεραν στο παρασκήνιο το πρόβλημα των ειδικών παιδιών και έτσι ανάγκασαν την πολιτεία να κινηθεί άμεσα για λύσεις (Γκόγκου, 2016).

Σύμφωνα με τον Καλαντζή το νοητικά ανάπηρο παιδί με τις νεότερες αλλαγές του 20ου αιώνα θεωρείται «εξελίξιμο» και «μορφώσιμο» όταν ενταχθεί κοινωνικά και όχι όταν διαθέτει μόνο σχολική μόρφωση. Με αυτόν τον τρόπο με την διάδοση της έννοιας του εξελισμού, το ειδικό σχολείο γίνεται «Σχολείο βοήθειας για τη ζωή» και οι στοιχειώδεις σχολικές γνώσεις διδάσκονται μόνο εάν υπάρχουν δυνατότητες. Οι σκοποί του Νέου Σχολείου δείχνουν να πραγματοποιούνται, αφού το μεγαλύτερο ποσοστό των αποφοίτων εντάσσονται στην παραγωγική εργασία, είτε στην ελεύθερη οικονομία είτε, είτε στα λεγόμενα «Προστατευτικά εργαστήρια» (Γκόγκου, 2016).

Η δράση του είναι πολύπλευρη: εκτός από την καθημερινή διαγνωστική και θεραπευτική πράξη με παιδιά, δίνει διαλέξεις, γράφει, συμμετέχει σε διεθνή συνέδρια, οργανώνει και διευθύνει ειδικά κέντρα, όπως το Στουπάθειο, διδάσκει στους μετεκπαιδευόμενους ειδικούς δασκάλους στο Μαράσλειο και ως Ειδικός Σύμβουλος του Υπουργείου Παιδείας (μετά τη μεταπολίτευση) 1975, εισηγείται το Νόμο για την Ειδική Αγωγή, το Νόμο της Ίδρυσης της δίχρονης Μετεκπαίδευσης των ειδικών δ/λων κ.λπ. (ΕΚΕΒΙ, 2000-2012).

Ένα μεγάλο μέρος της ειδικής παιδαγωγικής του δραστηριότητας είναι αφιερωμένο στη Λογοθεραπευτική. Τα κυριότερα ειδικά παιδαγωγικά του έργα: 1) Διατριβή "Das Erziehungswesen in Griechenland, 1952, 2) "Διαταραχές του Λόγου στην παιδική ηλικία", Αθήνα, 1957 και 1972, 3) "Διδακτική των Ειδικών Σχολείων", Αθήνα, 1973, 4) "Θέματα Θεραπευτικής Παιδαγωγικής και Ψυχικής Υγιεινής του Παιδιού", Αθήνα,

1973 (μαζί με τη σύζυγό του ειδ. παιδαγωγό Πιπίτσα Βακαρέλλη) και πολλές άλλες μικρότερες μελέτες (ΕΚΕΒΙ, 2000-2012).

Ως λογοτέχνης: Τη δεκαετία του 30, κατά τη διάρκεια της κατοχής (στον παράνομο τύπο της Εθνικής Αντίστασης) και αργότερα, δημοσίευσε με το ψευδώνυμο "Θεσσαλός" διάφορες λογοτεχνικές εργασίες (ποιήματα, διηγήματα, ιστορικές μελέτες, κριτικά σημειώματα κ.λπ.) σε εφημερίδες και περιοδικά. Ξεχωριστά βιβλία του κυκλοφόρησαν: 1) "Το τραγούδι του βουνού" ποιήματα, Αθήνα, 1937 2) "Καισαριανή" (Το πρώτο αντιστασιακό βιβλίο με ποιήματα που κυκλοφόρησε τον Αύγουστο 1944 και επανεκδόθηκε απ' τη Σύγχρονη Εποχή το 1983) και 3) "Το άσπρο παιδί του γύφτου", Διηγήματα, Αθήνα 1984 (ΕΚΕΒΙ, 2000-2012).

6.1.4. Αλέξανδρος Δελμούζος

Ο Αλέξανδρος Δελμούζος (1880-10 Δεκεμβρίου 1956) υπήρξε Έλληνας παιδαγωγός και κύριος εκπρόσωπος του εκπαιδευτικού δημοτικισμού (Wikipedia- (Κωνσταντινίδης 1977). Γεννήθηκε στην Άμφισσα το 1880 και σπούδασε στην Αθήνα και συνέχισε τις σπουδές του στη Γερμανία, όπου γνωρίστηκε με το Γεώργιο Σκληρό (ΕΚΕΒΙ).

Ο σκοπός της αγωγής και οι βασικές παιδαγωγικές και διδακτικές αρχές, έτσι όπως διατυπώθηκαν και εφαρμόστηκαν από τον Δελμούζο, είναι ταυτόσημες με τις θεμελιώδεις παιδαγωγικές αρχές της φιλοσοφίας, της διδακτικής και της σκοποθεσίας της σύγχρονης Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης. Οι καινοτόμες εκπαιδευτικές δράσεις προσφέρουν το κατάλληλο παιδαγωγικό περιβάλλον, την απόκτηση γνώσεων και την κοινωνικοποίηση των μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες (Παπανούτσος 1984,σ. 201).

Αξίζει να σημειωθεί ότι την περίοδο που έλαβε δράση ο Αλέξανδρος Δελμούζος, δηλαδή κατά το πρώτο τέταρτο του 20ου αιώνα καθώς και τα τελευταία 20 χρόνια της ζωής του που ιδιώτευε στην Αθήνα, αλλά και μέχρι τον θάνατό του δεν υπήρχαν παιδιά με ειδικές ανάγκες, όπως εννοούμε μέχρι σήμερα. Στις εκλογές του 1920, η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917 στις οποίες συνέπραξε και ο ίδιος άλλα δεν εφαρμόστηκε τελικά εξαιτίας της ήττας του κόμματος των Φιλελευθέρων, αποφασίστηκε να υπάρχει ειδική πρόβλεψη όσος αφορά την εκπαίδευση των ατόμων με ειδικές ανάγκες, στα δημόσια σχολεία, την στιγμή που κάποιες κατηγορίες ΑμεΑ,

όπως τα με βαριά νοητική υστέρηση, εκείνη την εποχή δεν θεωρούνταν εκπαιδευσιμες από την εκπαιδευτική κοινότητα (Πατεράκη, 2013).

Το 1908 διορίστηκε Διευθυντής στο Παρθεναγωγείο του Βόλου όπου εισήγαγε την δημοτική γλώσσα (πρώτος Πανελλαδικά) και τις αρχές του σχολείου εργασίας. Υπήρξε ένας από τους ιδρυτές του Εκπαιδευτικού Ομίλου και από το 1917 ως το 1920 ήταν ανώτατος επόπτης της Δημοτικής εκπαίδευσης. Το 1923 ανέλαβε τη διεύθυνση του Μαρασλείου Διδασκαλείου και εννιά χρόνια διετέλεσε καθηγητής της παιδαγωγικής στη φιλοσοφική σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης [1929-1934 και 1936-1938]. Το 1929 ίδρυσε το Πειραματικό Σχολείο Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, του οποίου διετέλεσε πρώτος επόπτης. Συμμετείχε στη σύνταξη του Αλφαβητάριου και του αναγνωστικού της Γ' δημοτικού Τα ψηλά βουνά (1918) του Ζαχαρία Παπαντωνίου (Wikipedia- (Κωνσταντινίδης 1977).

Μερικά από τα έργα το ήταν: Το κρυφό Σχολειό (για το Βόλο 1950), Σαν παραμύθι, Δημοτικισμός και παιδεία, Πρώτες προσπάθειες στη Μαράσλειο, Το πρόβλημα της φιλοσοφικής σχολής, Παιδεία και κόμμα κ.α. Επίσης, ο Αλέξανδρος Δελμούζος υπήρξε βασικός εμπνευστής της σύγχρονης εκπαιδευτικής φιλοσοφίας το επίκεντρο της εκπαιδευτικής πράξης και υποστηρίζει την ανάγκη ύπαρξης ενός δημοκρατικού σχολείου ανοιχτού στην κοινωνία και στην ίδια τη ζωή (Wikipedia- (Κωνσταντινίδης 1977).

6.1.5. Δημήτρης Γληνός

Ο Δ. Γληνός γεννήθηκε στη Σμύρνη στις 22 Αυγούστου 1882 και απεβίωσε στην Αθήνα στις 26 Δεκεμβρίου 1943. Υπήρξε Έλληνας εκπαιδευτικός, συγγραφέας και πολιτικός. Ήταν από τους πρωτεργάτες της «γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης». Το 1908 στη Σμύρνη παρακολούθησε μαθήματα φιλοσοφίας, παιδαγωγικής και πειραματικής ψυχολογίας. Τον ίδιο καιρό γνώρισε τον Γεώργιο Σκληρό και αλληλογράφησε με τον Ίωανα Δραγούμη συμμετέχοντας στην ίδρυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου (1910) (Συντάκτες της Βικιπαίδειας, 2019-4 Δεκεμβρίου). Το 1927 συνέβαλε και στην διάσπαση του Ομίλου όπου διαφώνησε με τον Αλέξανδρο Δελμούζο για το εάν θα έπρεπε ο Εκπαιδευτικός Όμιλος να έχει πολιτικό ή εκπαιδευτικό χαρακτήρα. Ακόμη, υπήρξε σημαντική η συμβολή του Δημήτριου Γληνού στην ίδρυση του Διδασκαλείου για την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, το

οποίο συνέχισε την λειτουργία του σχεδόν ως τις μέρες μας (Μαράσλειο Διδασκαλείο) (Ανδρούσου & Τσάφος, 2015).

Το 1911 εγκατέλειψε τις σπουδές του λόγω βιοποριστικών αναγκών και διορίστηκε διδάσκαλος στο Γυμνάσιο της Πλάκας και έπειτα καθηγητής στο Αρσάκειο Λύκειο Αθηνών εκδίδοντας το Δελτίο Εκπαιδευτικού Ομίλου. Επίσης, το 1912 διορίστηκε διευθυντής του Διδασκαλείου Μέσης Εκπαιδύσεως όπου μετά από σύσκεψη με τον Ιωάννη Τσιριμώκο υπήρξε βασικός υπεύθυνος και σχεδιαστής της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1913 (Συντάκτες της Βικιπαίδειας, 2019-4 Δεκεμβρίου). Ο Γληνός όπως και άλλοι παιδαγωγοί (Λαμπαδάριος, Χαριτάκης, κ.α.) οι οποίοι συνδέονται με την Ρ. Ιμβριώτη μέσα από τον Εκπαιδευτικό Όμιλο αναφέρονται στην ίδρυση ειδικών σχολείων με σκοπό να προστατευτούν αυτά τα παιδιά. Ακόμη, ορισμένα εκπαιδευτικά νομοσχέδια που αναφέρονται στην ίδρυση ειδικών σχολείων για την αποφοίτηση των παιδιών με ειδικές ανάγκες προτείνονται στις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του 1913 αλλά δεν εφαρμόζονται ποτέ. Ως παιδαγωγός αγωνίζεται ενάντια στο σχολαστικισμό. Προσπαθεί να βελτιώσει την προσπάθεια της ελληνικής κοινωνίας μέσα από αλλαγές που πραγματοποιεί στην κρατική παιδεία με την μόρφωση των ειδικών παιδαγωγών και την αναμόρφωση των προγραμμάτων (Χαρίση, 2012).

Το 1913, ο Γληνός συντάσσει νομοσχέδια που αναφέρονται στην ειδική εκπαίδευση σε συνεργασία με το γραφείο Σχολικής Υγιεινής, ωστόσο η προσπάθεια θεσμοθέτησης των ειδικών σχολείων με την ειδική εκπαίδευση είχε αποτύχει. Αργότερα, το 1929 Ο Δ. Γληνός με την έκδοση του περιοδικού «Αναγέννηση», προτείνει στο κράτος να ληφθεί πρόνοια για τα απαραίτητα περισχολικά ιδρύματα «νηπιτροφεία, τάξεις για καθυστερημένα παιδιά, παιδοκομεία, κτλ.» (Δημοκρατία και Παιδεία. Το Εκπαιδευτικό μας Πρόγραμμα. Αναγέννηση. Χρονιά Α', τχ. 4, Αθήνα, Δεκέμβρης 1926, σ. 185-187) (Συντάκτες της Βικιπαίδειας, 2019-4 Δεκεμβρίου).

6.1.6. Εμμανουήλ Λαμπαδάριος

Την περίοδο 1916-1937, ο ιατρός υγειονομολόγος-παιδολόγος Εμμανουήλ Λαμπαδάριος μέσα από την αρθρογραφία του αναφέρεται στα παιδιά με ειδικές ανάγκες και στην ανάγκη ίδρυσης ειδικών σχολείων. Σύμφωνα με τον Λαμπαδάριο (1937β), οι λόγοι που εμπόδισαν την ίδρυση ειδικών σχολείων ήταν: α) η έλλειψη ωρίμανσης του όλου ζητήματος, αφού σε επίπεδο κρατικής εξουσίας δεν κατανοούνταν πλήρως τα οφέλη που θα προκύψουν από την θεσμοθέτηση της ειδικής εκπαίδευσης, β) η έλλειψη πόρων για την απαιτούμενη δαπάνη σε μια περίοδο μεγάλης οικονομικής κρατικής δυσπραγίας μετά το οικονομικό κραχ του '29 και την πτώχευση του 193 και γ) η έλλειψη κατάλληλου διδακτικού προσωπικού (Λαμπαδάριος, 1937β: 8).

Επίσης, ο όρος «Παιδολογία» αναφέρθηκε για πρώτη φορά από τον Λαμπαδάριο, προϊστάμενο του γραφείου Σχολικής Υγιεινής του Υπουργείου Παιδείας από το 1911 και διευθυντή της μέχρι το 1936, όταν και καταλαμβάνει την έδρα Σχολικής Υγιεινής και Παιδολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (Λαμπαδάριος, 1936α). Ακόμη, ο Λαμπαδάριος το 1936 προτείνει να ιδρυθούν ειδικά σχολεία για ανάπηρα παιδιά και να οργανωθούν με τέτοιο τρόπο που να καλύπτουν τις ανάγκες αυτών των μαθητών έτσι ώστε κανένας να μην μείνει απομονωμένος από την κοινωνία, ωστόσο η Ιμβριώτη αναγνωρίζει αυτή την προσπάθεια του Ε. Λαμπαδαρίου, δηλαδή την ίδρυση σχολείων ειδικής αγωγής (Λαμπαδάριος, 1938α: 3).

Την δεκαετία 1920 γίνεται διευθυντής στο «Κέντρο Κοινωνικής Υγείας» που λειτουργεί στο Βύρωνα, αντιπρόεδρος στο «Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό Νεότητας» που ιδρύεται το 1924 (α) Θεοδώρου & Καρακατσάνη, Υγιεινής παραγγέλματα..., ό.π. σ. 412-414. β) Λαμπαδάριος, Μαθήματα Σχολικής..., ό.π. σ. 327-324), σύμβουλος του «Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού», μέλος του «Ανώτατου Υγειονομικού Συμβουλίου» του υπουργείου Υγιεινής και εκπρόσωπος της Ελλάδας στα παιδολογικά συνέδρια από το 1914 και έπειτα (Χαρίση, 2012).

Επιπλέον, καθηγητής πλέον της Παιδολογίας ήδη από το 1936, ο Ε. Λαμπαδάριος από το 1937 συμμετέχει στην οργάνωση και την λειτουργία του «Πρότυπου Ειδικού Σχολείου» (ΠΕΣΑ). Επηρεάστηκε από την ανάπτυξη της ειδικής εκπαίδευσης στην Ευρώπη καθώς επίσης και από την δημιουργία ειδικών τάξεων γι αυτό το λόγο

προτείνει ως ανάγκη ίδρυσης ειδικών σχολείων στην Ελλάδα κυρίως για τα παιδιά με νοητική υστέρηση και συναισθηματικές/ η και συμπεριφορικές διαταραχές. Επίσης ήταν πρόεδρος της τετραμελούς επιτροπής του ΠΕΣΑ στο οποίο όπως και η Ρόζα Ιμβριώτη ήταν απλό μέλος (Α.Ν. 1049/1938, άρθρο 4). Επιπλέον η θέση του ήταν σημαντική όσον αφορά την επιλογή των μαθητών στο ίδρυμα (Ιμβριώτη, 1937α, 1939α. Λαμπαδάριος, 1937β). Επιθυμία του είναι να λειτουργήσει σύντομα το ειδικό σχολείο για το λόγο αυτό αναλαμβάνει α) να συντάξει νόμους και οργανισμό με σκοπό την λειτουργία του και β) να αναθέσει το πρόσωπο που θα αναλάβει την διεύθυνσή του. Έτσι αναζητά έναν εκπαιδευτικό που να είναι έμπιστος, συνεργάσιμος και με τον οποίο οι πολιτικές και εκπαιδευτικές απόψεις του θα συγκλίνουν. Ως διευθύντρια ορίζει την Ιμβριώτη που την γνωρίζει από τον Εκπαιδευτικό Οργανισμό μέσα από την σχέση του με τον Γληνό και τον Δελμούζο εκτιμώντας τις ικανότητές της. Ένας τελευταίος λόγος που στρέφεται προς την Ιμβριώτη είναι και το γεγονός ότι οι δυνατότητες του έχουν περιοριστεί κατά πολύ καθώς πολλά στελέχη του προοδευτικού χώρου εντοπίζονται ή φυλακίζονται (Χαρίση, 2012).

Εν κατακλείδι, ο Λαμπαδάριος και η Ιμβριώτη θεωρούν ότι είναι απαραίτητη η συνεργασία παιδαγωγού και γιατρού στα ειδικά σχολεία (Ιμβριώτη, 1939α: 123) όπως επίσης υποστηρίζουν ότι ο καθένας από αυτούς οφείλει να είναι υπεύθυνος μόνο σε θέματα που αρμόζουν στην ειδικότητά τους (Ιμβριώτη, 1939α. Λαμπαδάριος, 1940). Ωστόσο ο Λαμπαδάριος αναφερόταν συχνά σε παιδαγωγικά θέματα και ήταν θετικός στην ενεργή συμμετοχή ενός ειδικού γιατρού στα ειδικά σχολεία προκειμένου να πραγματοποιείται επίβλεψη των παιδιών για τυχόν ασθένειες. Τέλος, είχε εκφράσει τις απόψεις του σχετικά με την παιδαγωγική πρακτική, την οργάνωση και λειτουργία του σχολείου, το ωρολόγιο πρόγραμμα, των αριθμό των εισακτέων μαθητών, κ.α. (Λαμπαδάριος, 1916β).

Ελληνική Βιβλιογραφία

- Παντελιάδου, Σ. & Πατσιοδήμου, Α. (2000). *Στάσεις και απόψεις των εκπαιδευτικών για την επιμόρφωση στην Ειδική Αγωγή*. Θεσσαλονίκη
- Στασινός, Δ. (1991). *Η ειδική εκπαίδευση στην Ελλάδα: Αντιλήψεις, θεσμοί και πρακτικές: Κράτος και ιδιωτική πρωτοβουλία (1906-1989)*. Αθήνα: Gutenberg
- Ζώνιου-Σιδέρη, Α. (2000). *Άτομα με ειδικές ανάγκες και η ένταξή τους*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- ΜΕΛΕΝΙΚΟ (2013), *Ειρήνη Λασκαρίδου*. Ανακτήθηκε από το δικτυακό τόπο <https://meleniko.gr/eirini-laskaridou/>
- Biblionet, *Καλαντζής Κώστας Γ.* Ανακτήθηκε τον Μάιο 2020, από το δικτυακό τόπο http://www.biblionet.gr/author/46185/Κωνσταντίνος_Καλαντζής
- Slideshare, *Η Ειδική Αγωγή στην Ευρώπη σήμερα*. Ανακτήθηκε το 2017 από το δικτυακό τόπο <https://slideplayer.gr/slide/11251961/>
- Docplayer, *Η ειδική αγωγή στην Ελλάδα*. Ανακτήθηκε το Μάιο 2010 από το δικτυακό τόπο <https://docplayer.gr/2425052-I-eidiki-agogi-stin-ellada.html>
- Παπαϊωάννου- Μπούγα, Α. (2016). *Από τον Αλέξανδρο Δελμούζο στο σύγχρονο σχολείο Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης – καινοτόμες δράσεις στο Ειδικό Δημοτικό Σχολείο Άμφισσας*. Εισήγηση στο Πνευματικό Κέντρο Άμφισσας
- Νεολαία (2018). *Η εκπαίδευση των παιδιών με αναπηρία στην ΕΣΣΔ*. Ανακτήθηκε από το δικτυακό τόπο <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=9652948>
- Σατίδου, Μ. (2012). *Η επάρκεια της βασικής κατάρτισης των εκπαιδευτικών στην Ειδική Αγωγή: Απόψεις εκπαιδευτικών Ειδικής Αγωγής*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη
- Τζεμπελίκου, Μ. (2016-2017). *Εκπαιδευτικές τομές στην Ειδική Εκπαίδευση: Ανάλυση περιεχομένου δημοσιευμάτων στον ημερήσιο τύπο 2000-2016*. Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Κοζάνη.
- Ρίγα Π. (2019). *Αντιλήψεις - Στάσεις εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης για την συμπεριληπτική εκπαίδευση μαθητών με Ειδικές Εκπαιδευτικές Ανάγκες ή/ και Αναπηρίες (Ε.Ε.Α./Α) στο γενικό σχολείο: Σε τι βαθμό οι αντιλήψεις τους επηρεάζονται από τις πεποιθήσεις αυτο-αποτελεσματικότητας;* Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών, Ιωάννινα.

- Γκόγκου Ρ. (2016). *Κώστας Καλαντζής (1911-1988): Παιδαγωγός, δάσκαλος, μεταρρυθμιστής της Ειδικής Αγωγής στην Ελλάδα*. Φιλοσοφική Σχολή, Θεσσαλονίκη.
- Σερασίδου Α. (2019). *Η εφαρμογή της Ειδικής Αγωγής στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος*. Αλεξάνδρειο Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα, Θεσσαλονίκη.
- Λογοθέτη Φ. (2008). *Η Ειρήνη Λασκαρίδου και η συμβολή της στην Ειδική Αγωγή κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα: Ο «Οίκος Τυφλών» (1906-1936)*. Φιλοσοφική Σχολή, Θεσσαλονίκη.
- Πατεράκη Ε. (2013). *Αλέξανδρος Δελμούζος: Ένας πρωτοπόρος παιδαγωγός*. Σχολή Επιστημών Αγωγής, Κρήτη.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Slideshare, *The history of education*. Ανακτήθηκε το Νοέμβριο 2012 από το δικτυακό τόπο <https://www.slideshare.net/orogers1/a-history-of-education-1900-1950>
- Tripod (1762), *History of Special Education from the 18th Century to Nowadays*. Ανακτήθηκε από το δικτυακό τόπο <http://neiuelcentro.tripod.com/id10.html>
- Wrightslaw, *The History of Special Education Law*. Ανακτήθηκε τον Ιούνιο 2020 από το δικτυακό τόπο <https://www.wrightslaw.com/law/art/history.spec.ed.law.htm>
- Educationengland, *Education in England*. Ανακτήθηκε τον Ιούνιο 1998 από το δικτυακό τόπο <http://www.educationengland.org.uk/history/chapter09.html>
- Historic England, *The Lives of People*. Ανακτήθηκε από το δικτυακό τόπο <https://historicengland.org.uk/research/inclusive-heritage/disability-history/1660-1832/the-lives-of-people-with-disabilities/>
- Charisi A., Iliadou-Tachou S. & Anastasiou D. (2012). *In English: "The Origins of Education for Individuals with Special Needs in Greece in the Early Decades of the 20th Century: The Role of Emmanouel Lambadarios and Pedology"*. *Subjects of History of Education*. *Subjects of History of Education*, p. 59-75.
- Phillips, S. (2009). *There Are No Invalids in the USSR!": A Missing Soviet Chapter in the New Disability History*. *Disability Studies Quarterly*.
- Pfahl L. & Powell J. W. (2010). *The Special Education Profession and the Discourse of Learning Disability in Germany*. *Social Science Research Center Berlin (WZB), Berlin*.
- Tremblay P. (2007). *Special Needs Education Basis: Historical and Conceptual Approach*. *Université Libre de Bruxelles. Tivat, Montenegro*.
- Powell J. W. (2010). *Change in Disability Classification: Redrawing Categorical Boundaries in Special Education in the United States and Germany, 1920–2005*. *Skill Formation and Labor Markets, Germany*.
- Wiley J. & sons (2002). *A reference for the education of the handicapped and other exceptional children and adults*. In Reynolds C. & Fletcher-Janzen E. (Ed.). *Concise Encyclopedia of Special Education*.

